

XIX. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE EMPERYALİZMİN GÖLGESİNDE
AFGANİSTAN

From XIX. Century to the Present in the Shadow of Imperialism
Afghanistan

İsmail GÖRGEN

Dr.,Bağımsız Araştırmacı

ismailgorgenn@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6050-3895>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 8/2 Ekim /October 2022 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types:</i>	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date:</i>	01.03.2022
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date:</i>	22.09.2022
Sorumlu Yazar- <i>Corresponding Author:</i>	İsmail GÖRGEN
Sayfa Aralığı- <i>Page Range:</i>	387-426
Doi Numarası- <i>Doi Number :</i>	https://doi.org/10.31463/aicusbed.1080905

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

XIX. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE EMPERYALİZMİN GÖLGESİNDE AFGANİSTAN

From XIX. Century to the Present in the Shadow of İmperialism Afghanistan

İsmail GÖRGEN

Öz

Coğrafi konumu itibariyle Ortadoğu, Yakındoğu ve Uzakdoğu'nun merkezinde bulunan Afganistan XIX. ve XX. yüzyıllarda İngiltere ve Rusya'nın birbirine karşı üstünlük kurmaya çalıştığı bölge olmuştur. Gerek İngiltere gerekse Rusya her dönemde Afganistan'da kendilerine yakın hükümet yetkilileri ya da muhalif gruplar bulmayı başarmıştır. Bu durum da ülkede hiç bitmeyen bir bölünme ve çatışma ortamının oluşmasına yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar İngiltere ve Rusya'nın nüfuz mücadelesine sahne olan Afganistan 1919'da bağımsızlığını kazanmıştır. Afganistan 1979'da Rusya'nın, 2001'de ise Amerika'nın saldırısına ve işgaline uğramıştır. Bu gelişmeler Afganistan'da siyasi, ekonomik ve sosyal yapının bozulmasına ve Afgan halkının temel insani haklardan mahrum kalmasına yol açmıştır. Büyük devletlerin mücadele sahasına dönen Afganistan'ın XIX. ve XX. yüzyıldaki tarihsel sürecini konu alan bu çalışma arşiv belgeleri, hatıralar, resmi yazışmalar ve telif eserlerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Taliban, Rusya, İngiltere, Amerika.

Abstract

Afghanistan, which is at the center of the Middle East, Near East and Far East because of its geographical position. While England and Russia were striving for superiority in the region from the XIX. century to the XX. century. In every period, both England and Russia managed to find government officials or opposition groups close to them in Afghanistan. This situation led to the creation of an environment of never-ending division and conflict in the country. Afghanistan, which was the scene of the struggle for the influence of England and Russia gained independence in 1919. Afghanistan was first attacked and occupied by Russia in 1979 and then by the United States in 2001. These developments led to the deterioration of the political, economic and social structures in Afghanistan and the deprivation of the basic human rights of the Afghan people. The present study, addressing Afghanistan, which has been turned into the field of struggle of the great states, the historical process in the XIX. and XX. centuries was presented by making use of archive documents, memories, official correspondence and copyrighted works.

Keywords: Afghanistan, Taliban, Russia, England, America.

Giriş

Milletler tarih boyunca yaşamaya elverişli, doğal kaynak bakımından zengin ve ticaret yolları üzerindeki bölgeleri kendilerine yurt edinmişlerdir. Kimi milletler bu elverişli bölgelerde yerleşerek kendi devletlerini kurarken diğer devletler de bu bölgelerin askeri, stratejik ve ekonomik potansiyelini kendi ülkelerinin menfaatleri doğrultusunda kullanmak için birtakım işgalci ve emperyalist faaliyetlere girişmişlerdir. Afganistan da ticaret yollarının kesiştiği stratejik bir coğrafyada yer almasından dolayı emperyalist devletlerin saldırı ve işgaline maruz kalmıştır. İşgalci devletler Afganistan'da nüfuz kurabilmek için sürekli bölgedeki siyasi, askerî, dinî ve etnik sorunları dinamik tutmaya çalışmışlardır. Bu durum Afganistan'da hiç bitmeyen bir asayişsizliğin, fakirliğin ve trajedinin yaşanmasına yol açmıştır.

Hazırlanan bu çalışmada yukarıda belirtilen süreç tüm ayrıntılarıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Böylece yıllardır Afganistan'da yaşanan talihsiz gelişmelerin gerçek sebebi daha iyi anlaşılacak ve bu süreçlerin tekrar yaşanmaması için tarihsel hafıza yol gösterici olacaktır.

Tarihsel hafıza yol gösterici, coğrafya ise kaderdir. Afgan halkının kaderini belirleyen coğrafya (Afganistan) Kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'a; doğuda Doğu Türkistan (Çin), Keşmir ve Pakistan'a; güneyde yine Pakistan'a; batıda ise İran'a kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla Afganistan, Asya'nın merkezi konumunda yer almaktadır (Kalafat, 1994, s. 7). Göç, ticaret ve istila yolları üzerinde bulunun Afganistan, tarih boyunca birçok milletin ve devletin hüküm sürdüğü bir coğrafya olmuştur. Bu bölgeye ilk yerleşenler İranlılar olmuştur. Bölge İranlılardan sonra Makedonya Kralı Büyük İskender'in hâkimiyetine girmiştir. Büyük İskender'den sonra bölgeye Yunanlar hükmetmiştir (Saray, 2002, s. 19). Afganistan'a yerleşen ilk Türk topluluğu M.S. 50'lerde burayı yurt edinen İskitlerdir. Daha sonra Akhunlar ardından Halaç Türkleri bölgeye yerleşmişlerdir (Hajıyaralı, 2011, s. 55). Afganistan'ın VII. yüzyılda Müslüman Arap orduları tarafından ele geçirilmesiyle İslamiyet Afgan halkı arasında hızla yayılmaya başlamıştır. Araplardan sonra Samaniler, X. yüzyılın sonlarında ise Gazne Devleti bölgeye hükmetmiştir. Afganistan'da Gazne Devleti'ni kuran Türkler kısa zamanda Afganistan'daki Halaç Türkleri ile birleşerek güçlenmişlerdir. Gazne Devleti'nden sonra Selçuklular, daha sonra da Harzemşahlar Afganistan'ın hâkimi olmuşlardır (Saray, 2002, s. 19). Moğollar 1220'lerde Afganistan'ı istila ederek buraya yaklaşık olarak bir buçuk asır hükmetmişlerdir (Kiren, 2012, s. 46).

Afgan halkını meydana getiren etnik unsurlar Afganlar, Tacikler ve Türklerdir. Bölgeye kuzeyden gelen Afganlar, ülkede en kalabalık nüfusu oluşturmaktadır. Yerli halkla kaynaşmaları sonucu kendilerine Peştun adı verilmiştir. Daha sonra kuzeyden gelen Akhunlarla kaynaşan halk bugünkü Afgan halkını oluşturmuştur. Türkler de Afganistan'da en büyük ikinci etnik gruptur. Bu Türk grupları içinde en yoğun olanlar Özbeklerdir. Afganlardan ve Türklerden sonraki en büyük etnik grup ise İran asıllı Taciklerdir (Saray, 2002, s. 13). Aslında Hazaraların da Türk kökenli olduğu, Peştunların ülkede idareyi ele geçirdikten sonra Hazaraların Türk kimliğine dair her şeylerini imha ettikleri ifade edilmektedir (Hajıyaralı, 2011, s. 82; Çınarlı, 2012, s. 74). Batı Afganistan'da Hazariler ve Tacikler bulunurken kuzey Afganistan'da ise Özbekler, Türkmenler, Kırgızlar ve diğer Türk halkları çoğunluktadır. Güney ve doğuda ise daha çok kendilerine Peştun denen Afganlar yaşamaktadır. Tarihsel süreçte Afganistan'a birçok ulusun hâkim olmasıyla burası etnik, dinî ve kültürel karışımın olduğu bir bölge durumuna gelmiştir (Raşid, 2001, s. 13). Böylece Afganistan'da kültürel bir zenginlik oluşmuştur. Zengin etnik ve kültürel yapıya sahip olan Afganistan'da Dürrani soyundan gelen Ahmet Han 1747'de Kandahar'da bağımsızlığını ilan etmiş (Kiren, 2012, s. 47) 1761'de Hindu Murathaları yenilgiye uğratarak Delhi ve Keşmir'i de ele geçirerek Afgan Devleti'ni kurduğunu açıklamıştır (Raşid, 2001, s. 15). İran ve Hindistan ile mücadele içinde olan Ahmed Han, henüz hayattayken idareyi oğlu Timur Han'a bırakmıştır. Timur Han'ın 1793'te ölmesi üzerine yerine oğlu Zaman Han geçmiştir (Saray, 2002, s. 25). Daha sonra yönetime gelen Muhammedzaylar kabilesi 1818'de Dürranileri bertaraf ederek idaresini güçlendirmiştir (Fazlı, 2006, s. 8).

Afganistan'da Rus-İngiliz Rekabetinin Başlaması

Afganistan'da güçlü bir idarenin varlığından hoşnut olmayan, Türkistan coğrafyasına ve Afganistan'a nüfuz etmek isteyen Çarlık Rusya, buradaki faaliyetlerini ilk etapta bölgeye gönderdiği elçiler vasıtasıyla yürütmeye çalışmıştır. Bu amaçla 1835'te Buhara ve Kabil'e bir elçilik heyeti göndererek Türkistan ve Afganistan ile yakından ilgilenmeye başlamıştır (Uçarol, 2006, s. 298). Rusya, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kafkasya ve Türkistan'dan güneye doğru yayılma politikası güderken, İngiltere'nin sömürgesi Hindistan ile Rusya arasında bulunan Afganistan, önem kazanmaya başlamıştır. Bölgede kilit konumda yer alan Afganistan'ı yakından tanımak isteyen İngiltere, Subay A. Conolly

başkanlığındaki keşif heyetini gizli görevle Afganistan'a göndermiştir. Yaptığı incelemelerle Afganistan'ın ticaret yollarının kesişme noktasında yer almasının avantajlarını yerinde tespit eden ve bölgenin stratejik öneminin farkına varan Conolly, Afganistan'ın bu imkân ve potansiyelleri konusunda İngiliz Hükümetini bilgilendirmiştir (Topur, 2004, s. 45). Bu rapor doğrultusunda İngiltere'nin kurmak istediği sömürge imparatorluğunun kuzeydoğu sınırlarında bulunan Afganistan, İngilizler için ele geçirilmesi gereken coğrafya olarak görülmüştür (Waylet & Jack, 2004, s. 169). Bu düşünceyle birlikte İngilizler Hindistan'ın savunulması için Afganistan'daki faaliyetlerini yoğunlaştırmaya başlamışlardır. İngiliz Hükümeti, Afganistan'daki Rus nüfuzuna karşı gerekli tedbirlerin alınması için Lord Auckland'ı bölgede İngiliz çıkarlarının korunmasıyla görevlendirmiştir. Bu doğrultuda Afganistan'ın İngilizler tarafından işgal edilmesine karar verilmiştir. Nihayetinde İngilizler 1838'de Afganistan'ı işgal ederek İngiliz yetkili Macnaghten'i, Afganistan'da sivil ve askerî idarenin sorumluluğuna getirmiştir (Saray, 2002, s. 48). Birinci Afgan-İngiliz Savaşı'nda yenilgiye uğrayan Muhammed Ekber, Buhara Emirliği'ne sığınmıştır. İngilizlerin uygulamalarından rahatsız olan halk İngilizlere karşı Muhammed Ekber öncülüğünde ayaklanmıştır (Kiren, 2012, s. 49). 1841'de gerçekleşen bu ayaklanmada işgalci İngilizler öldürülmüştür. Bunun üzerine İngiliz birlikleri 1842'de Kabil'e girip 70.000 Afgan'ı öldürerek ayaklanmayı bastırması ve Afganistan'da hâkimiyeti yeniden sağlamıştır (Fazlı, 2006, s. 8). İngilizler Afganistan'daki stratejik noktaları işgal ederek Rusya ve İran'ın güneye inmesini engellemeye çalışmıştır (Saray, 2002, s. 61). Ancak Afganistan halkının direnmesine daha fazla dayanamayan İngilizler ülkeden çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Dost Muhammed sürgünden dönerek yeniden Afganistan tahtına oturmuştur. Bu durumda 1839-1842 yılları arasında devam eden Afgan-İngiliz savaşı da sona ermiştir (Kiren 2012, s. 49). Dost Muhammed Han'ın 27 Mart 1863'te Herat'ı tekrar Afganistan sınırlarına katmasıyla Afganistan'da tam anlamıyla birlik sağlanmıştır. Dost Muhammed Han'ın Mayıs 1863'te hayatını kaybetmesiyle ülke beş yıl süren taht kavgalarına sahne olmuştur. (BOA, HR.SYS. 4/26 (06.05.1867); Saray, 2002, s. 61). İngilizler de bu taht kavgasını Afganistan'ın enerjisini tüketmesi için bir fırsat olarak görmüştür. Böylece İngiltere enerjisi tükenen Afganistan'ı daha kolay işgal edebileceğini düşünmüştür. Rusya da İngiltere'den farklı düşünmeyerek Afganistan'daki bu güç boşluğundan istifade etmenin yollarını aramaya başlamıştır. Çarlık Rusya'nın da dikkatini bölgeye yoğunlaştırmasıyla Afganistan'da, İngiliz-Rus nüfuz mücadelesine

giden süreç başlamıştır. Rusya'nın, Kırım Savaşı yenilgisinden sonra yayılma sahasını Karadeniz ve Doğu Avrupa'dan Yakındoğu'ya çevirmesiyle Afganistan'a olan ilgisi artmıştır (Armaoğlu, 2018, s. 574). Rusya'nın Kafkasya Genel Valisi Prens Baryatinskiy, General Milyutin ve Albay N. İgnatiyev gibi Rus asker ve diplomatlar; Orta Asya'nın işgali için siyasi ve askerî zemini hazırlamaya başlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda Rusya, 1865-1885 yılları arasında Konad, Buhara, Hive ve Türkistan bölgelerini işgal etmiştir. Bu işgaller Afganistan ve diğer devletler tarafından endişeyle karşılanmıştır. Afganistan Han'ı Şir Ali, Rus tehdidine karşı İngiltere'nin Hindistan Genel Valisi Lawrence'den yardım talebinde bulunmuştur. Bu süreçte Lawrence görevinden ayrılmış ve Hindistan Genel Valiliği'ne getirilen Lord Mayo, Şir Ali Han'a endişe etmemesi gerektiğini, Afganistan'ın savunulması için Ruslara karşı kendilerini destekleyeceklerini belirtmiştir. Rusya'nın Türkistan'a, İngiltere'nin de Afganistan'a yerleşmesi durumu iki devleti Yakındoğu'da karşı karşıya getirmiştir. Bunun üzerine İngiliz Dışişleri vekili LordClarendon ile Rus Dışişleri Vekili Prens Gorçakov 1869'da Almanya'nın Heidelberg şehrinde buluşarak Yakındoğu'da İngiliz ve Rus nüfuz bölgeleri arasında bir tampon bölge oluşturulmasına karar vermişlerdir. Böylece Afganistan'ın kuzey sınırı İngiltere ve Rusya arasında tampon bölge olarak kabul edilmiştir. Bundan sonra Ruslar, Türkistan'ı Rus nüfuz alanı olarak görmeye başlamıştır (Saray, 2002, s. 72). İngilizler bu anlaşmayla Rusya'nın ilgi alanını Türkistan'a yönlendirirken kendileri de Afganistan'daki nüfuzunu yoğunlaştırmaya başlamıştır. İngilizlerin Şir Ali'yi hükümetten uzaklaştırmak için harekete geçmeleriyle İkinci İngiliz-Afgan savaşı başlamıştır (Kiren, 2012, s. 50). İngiltere Rusya ile yaptığı anlaşmadan cesaret alarak Kabil'in işgalini planlamaya başlamıştır. İngilizler Afganistan ile Osmanlı Devleti arasında ilişkilerin gelişmesini de bir endişe kaynağı olarak görüp Afganistan'ın dış dünya ile sadece İngiltere aracılığıyla bağlantı kurmasına çalışmıştır. Nitekim Rusya'nın 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş açmasıyla İkinci Abdülhamid, Müslümanların Ruslara karşı cihad ilan etmelerinin sağlanması için Ahmed Hulusi Efendiyi elçi olarak Afganistan'a göndermiştir (BOA, Y...PRK.NMH 2/20, 7 Haziran 1878; Kiren, 2012, s. 60). Ahmed Hulusi Efendi başkanlığındaki Osmanlı heyeti 9 Ağustos 1877'de Hindistan'ın Bombay limanına oradan da Afganistan'a geçmiştir (Özcan, 1997, s. 103-109). Ahmed Hulusi, Afganistan Han'ı Şir Ali tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Şir Ali Han, Afganistan'ın Osmanlı Devleti'nin bir parçası

sayılabileceğini her zaman Osmanlı Devleti'ne hizmet etmeye hazır olduğunu belirtmiştir. Bu gelişmeler İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Bunun üzerine Lord Lytton, Şir Ali'yi yönetimden uzaklaştırmak için Afganistan'a karşı bir savaş başlatmış ve İngiliz birlikleri Celalabad, Peyvar, Kotal ve Kandahar'ı işgal etmiştir. Şubat 1879'da Şir Ali'nin ölmesi üzerine oğlu Yakub Han devletin başına geçmiştir. Yakub Han savaşa son vermek için İngiliz temsilci Sir Louis Cavagnari ile 20 Mayıs 1879'da Gandamak Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre Yakub Han, İngiltere'nin Kabil'de devamlı bir İngiliz temsilcisi bulundurmasına ve İngiliz yetkililerin Afganistan topraklarında rahatça faaliyet yürütmesine izin vermiştir. Bu anlaşmadan sonra İngiliz birlikleri Afganistan'dan çekilmiştir. Ancak bu gelişmelerden sonra dokuz aydır maaşlarını alamayan Afgan subaylar, Yakub Han'ın sarayına saldırmıştır (Saray, 2002, s. 79-90; Kiren, 2012, s. 50). İsyancılar İngiliz Elçisi Cavagnari ile birlikte bütün elçilik mensuplarını öldürmüştür. Bunun üzerine Lytton, General Roberts komutasındaki orduya Kabil'in işgal edilmesi emrini vermiştir. General Roberts'in birlikleri Ekim 1879'da Kabil'i işgal etmiştir. Bu gelişmelerden sonra Ruslara sığınan Şir Ali'nin amcası Abdurrahman Han Afganistan'a girer girmez o bölgenin valisi Sultan Murad Han ile Kuzey Afgan ordusu kumandanı Gulam Haydar Han kendisine tabi olmuştur. Bu arada İngiltere'nin bölgedeki temsilcisi Lord Lytton görevinden alınmış yerine Lord Ripon getirilmiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde İngiliz kamuoyunda Afganistan'dan çekilme fikri oluşmaya başlamıştır. İngiliz yetkililer Abdurrahman Han'ın devlet başkanlığı görevini kabul ederek 11 Ağustos 1880'de Kabil'i boşaltmıştır. Böylece İngilizlerin Afganistan'da giriştikleri ikinci istila girişimi de sonuçsuz kalmıştır (Kiren, 2012, s. 50; Saray, 2002, s. 79-90). İngilizler bir kez daha bir yeri işgal etmekle elde etmenin aynı şeyler olmadığını anlamışlardır. Abdurrahman Han ülkede otoritesini sağladıktan sonra ilk iş olarak idari ve askerî bazı düzenlemeler yapmıştır. Hiçbir kabile farkı gözetmeksizin herkese iki yıllık askerlik zorunluluğu getirilmiş ve Afganistan ordusu İngilizlerden alınan modern silahlarla donatılmıştır. Bu dönemde ülke idaresinde Yüksek Danışma Kurulu ve üyeleri ülke meselelerini görüşüp takip edilecek yolu Han'a iletmekle görevli bir Genel Meclis kurulmuştur. Abdurrahman Han hukuki davalarda da son sözü söyleme hakkını elinde bulundurmıştır (Kiren, 2012, s. 61; Saray, 2002, s. 95). Abdurrahman Han, Afganistan'da modernleşme çerçevesinde ilk büyük adımları atmıştır. Ülkede yıllardır devam eden karışıklığı ortadan kaldırıp bütün Afgan kabilelerini birleştirerek güçlü bir Afganistan meydana

getirmiştir (Fazlı, 2006, s. 44). Abdurrahman Han, İngiltere'den aldığı destekle Peştun, Hazari ve Özbeklerin isyanlarını bastırarak otoritesini sağlamlaştırmıştır (Raşid, 2001, s. 16). Ancak İngiltere'nin yeni Hindistan Valisi Lord Lansdowne, Abdurrahman Han'ı Afgan kabilelerini kışkırtmakla suçlamış ve Afgan-Hindistan sınırının belirlenmesi teklifinde bulunmuştur. Ancak Abdurrahman Han bu sınır tespitinin Afganistan'ın aleyhine sonuçlanacağını düşünerek bu teklifi kabul etmemiştir. Israrcı tutumunu sürdüren Lansdowne, Sir Mortimer Durand'ı sınırların belirlenmesi ile ilgili anlaşmayı yapmak üzere Kabil'e göndermiştir. İngilizlerin yaptırımından çekinen Abdurrahman Han, Durand ile görüşmelerde bulunmak zorunda kalmıştır. Görüşmeler sonucunda Afgan-Hindistan sınırını belirleyen 12 Kasım 1893 tarihli Durand Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Peşaver, Kuvatta, Svat, Bacur ve Çitral Afgan sınırları dışında kalırken sadece Asmar Afganistan sınırlarına dâhil edilmiştir. Peşaver vadisinden kuzey ve kuzeybatıya doğru uzanan sahadaki bütün yerleşim merkezleri Afganistan sınırları dışında bırakılmıştır. İngilizlerin baskısıyla yapılan bu anlaşma sonucunda Afgan halkı haksız yere anavatanlarından ayrılmıştır. İngilizlerin kendi menfaatleri doğrultusunda belirledikleri bu sınır Afganistan ve Pakistan gibi iki Müslüman devlet arasında her an yaşanabilecek bir huzursuzluğun temelini oluşturmuştur. Afganistan'ın bu kırgınlığını gidermek isteyen İngiltere, Abdurrahman Han'ı Londra'ya davet etmiştir. Ancak İngilizlere kırgınlığından dolayı 1895'te Londra'ya oğlu Emir Nasrullah'ı göndermiştir. Emir Nasrullah, Londra dönüşünde babasına İngilizlere karşı daha tedbirli ve caydırıcı olunması gerektiğini bildirmiştir (Saray, 2002, s. 100). Bu gelişmeler üzerine Afganistan'ın elinden zorla alınan ve çoğunluğu Afganistan halkının oluşturduğu Peşaver ve diğer yerlerdeki halk ülkelerinden koparıldıkları için İngiltere'ye husumet beslemişlerdir. (BOA, Y..PRK.AZN 11/15 (18.02.1895). Nitekim bölgede uygulanan İngiliz siyaseti yeni bir savaşa kapı aralamıştır. Aynı toplumlara farklı parçalara bölerek coğrafyayı daha kolay nüfuz altına almayı gelenek hâline getiren İngiliz sömürgeciliği aynı planı Afganistan'da da uygulamaya çalışmıştır. Ancak İngiltere ilerleyen süreçte sadece nüfuz altına almak istediği Afganistan halkıyla değil aynı zamanda bölgeye nüfuz etmek isteyen Rusya ile de mücadeleye girecektir. Çarlık Rusya'nın 1881'de Türkmenistan birliklerini Göktepe'de mağlup ederek Batı Türkmenistan'ı ve Merv'i ele geçirdikten sonra Afganistan sınırına dayanması İngiltere, Osmanlı Devleti, Afganistan ve Hindistan tarafından endişeyle karşılanmıştır

(BOA, Y..EE..KP 1/96 (28.09.1886); Saray, 2002, s. 87-90). Rusların bu ilerleyişi karşısında Abdurrahman Han, İngilizlerden yardım istemiştir. Bunun üzerine İngilizler Ruslara bir nota vererek Afganistan topraklarına girmemeleri uyarısında bulunmuştur. Bu uyarı üzerine Ruslar Pencdeh vadisindeki ilerlemelerini durdurarak sınır tespiti için görüşmelere başlayabileceklerini belirtmiştir. Bunun üzerine İngilizleri temsilen Sir Peter Lumsden, Rusları temsilen de General Zelenoy'un katılımıyla Afgan-Rus sınır komisyonu kurulmuştur. Yapılan görüşmelerden sonra 22 Temmuz 1895'te Pamir bölgesi hariç günümüzde de geçerliliğini koruyan Afgan-Türkistan sınırını tespit eden antlaşma imzalanmıştır (Saray, 2002, s. 95). Afganistan'ın aleyhinde yapılan bu sınır antlaşmalarından dolayı Abdurrahman Han halkının tepkisini dindirmek için kaybedilen yerlerin ele geçirilmesi için harekete geçmiştir. Abdurrahman Han Afgan ordusunu biran önce toparlayıp 1896'da Kafiristan'a bir saldırı düzenlemiştir. Burayı ele geçiren Abdurrahman Han bundan sonra Kafiristan'ın ismini "Nuristan" olarak değiştirmiştir. Bu gelişmeler İngilizlerin tepkisine yol açmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak mollaların öncülüğünde İngilizlere karşı bir cihat başlatılmıştır. Bu arada İngiltere'nin Hindistan Valiliği'ne getirilen Lord Curzon, 1899'de Afganistan'ı daha kolay kontrol edebilmek için burayı iki bölgeye ayırmıştır (Saray, 2002, s. 100). Böylece İngiliz politikası Afganistan'da böl-parçala-yönet politikasını uygulamaya başlamıştır. Abdurrahman Han'ın 1 Ekim 1901'de ölmesiyle yerine oğlu Habibullah geçmiştir. Habibullah Han, 21 Mart 1905'te İngilizlerle yaptığı anlaşma ile babasının bu ülke ile daha önce yaptığı bütün anlaşmaları onaylamış ve bundan sonra İngilizlerden kendisine "Emir" değil "Şah" denilmesini istemiştir (BOA, HR.SYS. 5/14 (31.05.1905); Saray, 2002, s. 1006). Afganistan ve Osmanlı Devleti arasındaki manevi bağın farkında olan İngiltere ve Rusya Yakındoğu'daki rekabetlerini bir kenara bırakarak birbirlerinin nüfuz alanlarına müdahale etmeme konusunda 31 Ağustos 1907'de aralarında bir anlaşma yapmışlardır. Bu anlaşmaya göre Afganistan, İngiliz nüfuz alanındaki tampon bölge olarak kabul edilmiştir (Topur, 2004, s. 46; Kiren, 2012, s. 62). Anlaşmaya göre Rusya, Afganistan ile ilişkilerini İngiltere aracılığıyla yürütecek, İngiltere Afganistan'ı işgal edip imparatorluğuna dâhil etmeyecek ve burası içişlerinde serbest, dışişlerinde ise İngiltere'ye bağlı olacaktır. İngilizler de Rusların nüfuzundaki Türkistan İslam ülkelerinde yayılma politikası gütmeyecek, Rusya da Afganistan'ı yayılma alanı olarak görmeyecekti. İngiltere ve Rusya Yakındoğu'yu aralarında taksim ederken Rusya Panslavizm politikası çerçevesinde

Balkanlardaki devletleri Osmanlı'ya karşı kıskırtmıştır (Armaoğlu, 2018, s. 38-40; Kiren, 2012, s. 62). Böylece Rusya Osmanlı Devleti'nin dikkatini batıya kaydırmıştır. Böylelikle Rusya, doğuda daha rahat hareket etme fırsatı bulurken diğer yandan da Balkanlar'ın Rus nüfuzuna girmesinin önünü açmaya çalışmıştır. İngiltere ve Rusya'nın Yakındoğu konusunda anlaşmaları ve Balkanlar'da bitmeyen olaylar ve entrikalar yeni bir dünya savaşının habercisi olmuştur. Nihayetinde 1914'te Balkanlar'da patlak veren bu savaşta İngiltere ve Rusya Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Enver Paşa, Afganistan'ın İngiltere aleyhine savaşa girmesine çalışılması yönünde Rauf Orbay'a talimat vermiştir (Avcioğlu, 1989, s. 64). Osmanlı Devleti, 15 Ağustos'ta Afganistan ve Hindistan Müslümanlarını İngilizlere karşı harekete geçirmeye çalışmıştır. Bunun için Türk temsilci Yüzbaşı Kazım Bey ile Alman temsilci Neidermayer başkanlığındaki Türk-Alman heyeti Kabil'e giderek Afgan yetkililere Osmanlı Padişahı'nın İngiliz ve Ruslara karşı cihat ilanını bildirmiştir. Böylece İngilizlere kuzeyden cephe açılacak Müslümanlar ve Hindular Hindistan'da ayaklanacaktı (BOA. A.DVN.NMH. 37/7 (29.03.1915; BOA, DH. EUM.7.Şb 2/54 (21.12.11914); Avcioğlu, 1989, s. 60; Saray, 2002, s. 110; Özcan, 1997, s. 172). Bu heyet Habibullah Han ve diğer Afgan yetkilileri tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Afgan kabileleri ve Hindistan Müslümanlarının İngilizlere karşı ayaklanmaları için Tarzi'nin çıkardığı gazete vasıtasıyla propaganda yürütülmüştür. Müslümanları İngiliz hâkimiyetinden kurtarmayı amaçlayan bu propaganda aynı zamanda Türkistan Müslümanlarının Rus nüfuzundan kurtulmak için 1916'da başlatılan millî ayaklanma ile eş zamanlı olarak yürütülmüştür. 1917'de Rusya'da patlak veren Bolşevik İhtilâli'nden istifade eden Türkistan Müslümanları bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdir. Bu gelişmeler Afganların mücadele hırsını daha da artırmıştır. Ancak Habibullah Han İngilizlerin baskısından çekinerek Osmanlı Devleti'nin cihat önerisi karşısında tarafsız olduğunu bildirmiştir. Habibullah Han'ın bu tutumu Afgan halkı tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Saray, 2002, s. 110). Habibullah Han, 1919'da bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Habibullah Han'ın hayatını kaybetmesiyle ülkede taht kavgası yaşanmıştır. Yaşanan mücadeleden sonra Şubat 1919'da Afganistan tahtına Habibullah'ın oğlu Emir Emanullah geçmiştir (Batoor, 2018, s. 15; Fazlı, 2006, s. 8). Afganistan'ın ilk hükümdarı olan Emanullah Han, bağımsızlığını tanımayan İngiltere'ye karşı savaş ilan ederek bu ülkenin sömürgesi olan Hindistan'a

saldırmıştır. Bu savaştan sonra 8 Ağustos 1919'da Afganistan ile İngiltere arasında Ravalpindi Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla İngiltere, Afganistan'ın bağımsızlığını kabul etmiştir (Armaoğlu, 1983, s. 211). İngiltere'nin Hindistan'daki sıkıntılarla uğraşmak durumunda kalması ve Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin getirdiği belirsizlik durumu Afganistan'a bağımsızlık yolunu açmıştır (Topur, 2004, s. 47). Bu dönemde "Cemiyet-i Ulema-yı Hind"¹ kurularak İngiliz sömürmesine karşı mücadeleye devam edilmiştir (Saray, 2002, s. 1). Emanullah, kayınpederi Mahmut Tarzi'nin de desteğiyle Afganistan Devlet teşkilatlarını modern tarzda yeniden düzenlemiştir. Modern anlamda ilk defa Harbiye, Dâhiliye, Hariciye, Maliye, Adliye, Eğitim, Ticaret, Bayındırlık, Sağlık, Posta ve Telgraf Bakanlıkları kurulmuştur. Bu dönemde Mahmut Tarzi, Afganistan Dışişleri Bakanlığı görevine getirilerek Rusya ve Avrupa devletlerine elçiler gönderilmiştir (Saray, 2002, s. 112). Böylece Afganistan dış dünyayla daha sağlıklı siyasi ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu dönemde özellikle Rusya ile ilişkiler dikkate değer bir şekilde artmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Rusya-Afganistan İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Rusya ile Afganistan arasındaki ilişkiler her geçen gün artmıştır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı ile beraber Rusya'nın toprakları İngiliz ve Fransızlar tarafından kısıpaca alınmıştır. Rusya bu kısıpacı önlemek için Asya ve Afrika Müslümanlarını İngiliz emperyalizmine karşı harekete geçirme kararı almıştır. Bu amaç doğrultusunda Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendisine sığınan Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı Enver ve Cemal Paşa'yı kullanmanın yollarını aramaya başlamıştır. Anadolu'da yürütülen Millî Mücadeleye de destek vererek İngiliz ve Fransızları burada zor duruma düşürmek istemiştir (Cebesoy, 2002, s. 250). Bolşevik lider Lenin, bir yandan Türkiye ile ilişkilerini geliştirirken diğeryandan da Afganistan ile yakınlaşma çabasına girmiştir. Bunun için Lenin, Emanullah Han'a gönderdiği mektupta Afganistan ile işbirliğine açık olduğunu bildirmiştir. Bu gelişmeler üzerine Muhammed Veli önderliğindeki Afgan heyeti Moskova'ya gönderilmiştir.

¹Bu teşkilat İngiliz önderliğindeki batı emperyalizminin Türk düşmanlığını protesto ederek Afgan halkının desteğiyle Anadolu'da emperyalizme karşı yürütülen Millî Mücadele'yi maddi-manevi desteklemiştir (Bkz: Saray, 2002, s. 1). Anadolu'da Ermeni, İngiliz, Fransız ve Yunanlara karşı yürütülen Millî Mücadele, Hindistan'da olduğu gibi Afganistan'da da özellikle Cuma günleri topluca dua edilerek manevi açıdan desteklenmiştir (Bkz: Şimşir, 1993, s. 9). Afganistan, Hindistan ve Pakistan Müslümanlarının Anadolu'da yürütülen Millî Mücadeleye verdiği bu maddi manevi destek Türk halkı tarafından büyük bir müteşekkire karşılanmıştır.

Görüşmelerden sonra her iki ülke birbirlerinin bağımsızlıklarını tanımış, böylece Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet Sovyet Rusya olurken, Sovyet Rusya'yı da ilk tanıyan devlet Afganistan olmuştur. Rusya Micheal Bravin'i de 12 Eylül 1919'da Afganistan'a ilk elçi sıfatıyla atamıştır (Saray, 2002, s. 116). Böylece Afganistan'ı yanına çekmeye çalışan Rusya, İngiltere'ye karşı harekete geçmiştir. İngilizlerin bölgedeki nüfuzunu hem Afganistan hem de Türkistan için bir tehdit olarak gören Cemal Paşa vasıtasıyla Sovyet Rusya'nın Kabil elçisi Surits, Afgan Ordusu Başkumandanı Sipehsalar ile diyalogu geliştirmiştir (Cebesoy, 2002, s. 267). Rusya gizlice Enver Paşa'yı da Afganistan'a göndererek Afgan yetkililerin Rusya'ya meyletmesini sağlamaya çalışmıştır (TDK-Türk Diplomatik Arşivi-500/ 8166/ 52747/ 2 (12. 12. 1921). Bu gelişmeler üzerine 28 Şubat 1921'de Rusya ile Afganistan arasında Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Rusya, Afganistan'a her yıl bir milyon altın ruble yardımda bulunmayı kabul etmiştir. Böylece Sovyetler Birliği Özbekistan, Türkmenistan, Hive ve Buhara'da daha rahat bir Sovyetleştirme sürecini uygulama şansı elde etmiştir (Armaoğlu, 1983, s. 211). Türkistan'da hiçbir büyük güçle mücadele etmeyecek olması Rusya'nın Türkistan'a yönelmesinde etkili olmuştur. Sovyet Rusya, Afgan Hükümeti ile yaptığı anlaşma sonucu bu ülkeye vaat ettiği yardımı yapmadığı gibi Buhara ve Hive'nin de istiklalini tanımamıştır. Hatta bağımsızlık isteyen Türkistan halklarına da baskı ve şiddet uygulamaya devam etmiştir. Sovyetler bütün milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin edecekleri sözünü unutarak Çarlık Rusya'sı uygulamalarına yeniden başlamıştır. Buhara ve Hive halkları Kızıl Ordu birlikleri tarafından zalimane uygulamalara maruz bırakılmıştır. Kızıl Ordu'nun zulmünden canlarını kurtarabilmek için binlerce Türkistanlı Afganistan'a sığınmak durumunda kalmıştır. Afganistan Hükümeti Sovyet zulmünden kaçan ve çoğunluğunu Özbek ve Türkmenlerin oluşturduğu göçmenleri Kuzey Afganistan'a yerleştirerek onlara araziler tahsis etmiştir. (Saray, 2002, s. 123). Dolayısıyla Afganistan, Rus zulmünden kaçan Türklere kapısını daima açık tutmuştur.

Türkiye-Afganistan İlişkileri

Türkiye ile Afganistan arasında 1920-21 yıllarında dostluk ilişkilerinin gelişmesinde Cemal ve Enver Paşa'nın büyük rolü olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinde büyük sorumlulukları olan Enver, Cemal ve Talat paşalar savaşın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanması üzerine Türkiye'yi terk ederek önce Almanya'ya

daha sonra da Rusya'ya geçmiştir (Saray, 2002, s. 123). Enver Paşa ile beraber birçok İttihatçı Moskova'da bir araya gelerek "İslam İhtilal Cemiyeti"ni kurmuşlardır (Kiren, 2012, s. 70). Bu kişiler dünyaya hâkim olmak isteyen İngiliz emperyalizmine karşı Ruslardan istifade ederek bu ülkeye bir savaş açmayı planlamışlardır. Ancak Rusların da Enver Paşa ve arkadaşları üzerinde bir planı vardı. Sovyet Rusya öncelikle kararsız olan İslam âlemi ile şark milletlerine Enver Paşa ve arkadaşları vasıtasıyla istiklal ve hürriyet getireceğini vadedecek ayrıca Türkistan ve Hindistan'da İngiliz emperyalizmi ile daha güçlü bir şekilde mücadele edebilecekti (Cebesoy, 2002, s. 164). Ankara Hükümeti de her fırsatta Enver ve Cemal paşaları Rus emperyalizmine hizmet etmekten uzak durmaları konusunda sürekli uyarmıştır. Mustafa Kemal Paşa 4 Ekim 1920'de Enver Paşa'ya gönderdiği mektupta Afganistan, Türkistan ve İran'daki faaliyetlerinde bu halkların menfaatlerine çalışmalarını Rusya ve İngiltere'nin dikkatini çekmemeleri gerektiğini ve bu faaliyetlerini Türkiye Devleti'nin başkanı olarak desteklediğini ifade etmiştir (Cebesoy, 2002, s. 52). Nitekim bu amaç için Cemal Paşa da Afganistan'a gitmiştir. Türkiye'nin Moskova elçisi Ali Fuat Cebesoy da Enver Paşa'yı Orta Asya ve Hindistan Müslümanlarına yardım etmesi yönünde desteklemiştir (Saray, 2002, s. 123). Cemal Paşa Kabil'e vardığında Afganistan Emiri Emanullah tarafından ilgiyle karşılanmış ve kendisine Afgan ordusunu yeniden tanzim etme görevi verilmiştir. Cemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki işbirliğini bilen Emanullah Han, Enver Paşa'ya Afganistan'ın en büyük nişanı olan "Serdar-ı Âlâ rütbesi vermiştir (Kiren, 2012, s. 71). Cemal Paşa kısa sürede Afgan ordusunun modern bir yapıya dönüşmesini sağlamıştır. Cemal Paşa, güneydeki Afgan kabilelerini de kapsayan kuvvetli bir Afganistan ile Hindistan Müslümanlarının İngiliz esaretinden kurtulması için mücadele etmiştir. Bu amacını Mustafa Kemal Paşa'ya da iletmiştir (Saray, 2002, s. 124). Emanullah Han Ankara Hükümetine hitaben, Türklerin Afganistan için verdikleri mücadeleden büyük mutluluk duyduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk de Emanullah Han'ın duygularına karşı Türk halkının da Afganistan halkına karşı samimi duygular beslediğini belirtmiştir (Atatürk, 1997, s. 17). Gazi Mustafa Kemal Atatürk Türkiye'nin ve Türk halkının Afgan halkını ve devletini daima destekleyeceğini ifade etmiştir (Atatürk, 2006, s. 442). Bu olumlu gelişmeler çerçevesinde Moskova'da Afgan heyeti ile Türk elçilik heyeti arasında 1 Mart 1921'de Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmadan sonra Medine Muhafızı Fahrettin Paşa Kabil'e ilk Türk Büyükelçisi olarak atanmıştır (Cebesoy, 2002, s. 309).

Sultan Ahmet Han da 25 Nisan 1921'de Emanullah Han tarafından Türkiye Büyükelçisi olarak atanmıştır (Kiren, 2012, s. 66)

Mahmut Tarzi'nin daveti üzerine Türkiye'den Afganistan'a ilk Türk grubu altı kişi olarak 1921'de gitmiştir. Afganistan'a giden bu Türk grubu Afganistan'ın modernizasyonuna ve iki ülkenin dostluğuna hizmet etmişlerdir. Bu gruptan sonra Afganistan'a giden ikinci grup 15 Türk subayından oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nin eski Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın direktifleriyle gelen bu Türk subayları Afganistan ordusunun modernizasyonu için çalışmışlardır (Saray, 2002, s. 141). Kabil'de bulunan Cemal Paşa, Afganistan ile Rusya arasındaki ilişkilerin gelişmesine de katkı sağlamıştır. Cemal Paşa, 1921'de Moskova'da Rus-Afgan Antlaşması'nın imzalanmasına katkı sağlayarak Afganistan'ın İngiliz nüfuzuna girmesini engellemiştir. Cemal Paşa Afganistan'ın Avrupa devletleri tarafından tanınmasını sağlamak için Elçi Veli Han başkanlığındaki Afgan heyetini Eylül 1921'de Almanya ve Fransa'ya götürerek bu ülkelerin yetkilileriyle görüşmüştür. Bu görüşmelerden sonra Fransa, Afganistan'ı bir devlet olarak tanımıştır. Almanya ise İngiltere'nin yaptırımlarından çekindiği için Afganistan ile ilişki kurmak istememiştir (Kiren, 2012, s. 73). Afganistan'a daha fazla baskı yaparak bu ülkenin Rus eksenine kaymasından endişelenen İngiltere, Afganistan üzerindeki baskıyı azaltma yoluna gitmiştir. Böylece 22 Kasım 1921'de İngiltere ile Afganistan arasında yapılan Kabil Antlaşması'yla Afganistan'ın bağımsızlığı İngiltere tarafından da tanınmıştır. Ancak Afganistan'ın İngiltere ile bir anlaşma yapması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Rus yetkililer Enver ve Cemal paşaların tutumlarından da şüphelenmeye başlamıştır. Bu arada Cemal Paşa Afgan heyetiyle yaptığı Avrupa turundan 2 Mayıs 1922'de Berlin üzerinden Moskova'ya dönmüştür. Ancak Ruslar Enver Paşa'nın Türkistan'da Sovyet Rusya'ya karşı giriştiği mücadelelerden rahatsız olmuş ve Cemal Paşa'nın Enver Paşa ile diyalog kurmasından şüphelenerek Cemal Paşa'nın tekrar Afganistan'a gitmesine izin vermemişlerdir. Bunun üzerine Afganistan'a dolaylı yollardan gitmek isteyen Cemal Paşa, iki yaveriyle 21 Temmuz 1922'de Tiflis'e gelmiştir. Ancak Cemal Paşa burada Ermeni çetelerin suikastı sonucu iki yaveriyle birlikte hayatını kaybetmiştir. Böylece Afganistan'ın siyasi, askerî, ekonomik ve kültürel kalkınmasına hizmet eden Cemal Paşa ortadan kaldırılarak Afganistan'ın Türkiye ve batı ile entegrasyonu engellenmeye çalışılmıştır (Kiren, 2012, s. 52-73). Ancak karşılıklı elçilerle Türk-Afgan

dostluk ve ilişkileri devam etmiştir. Nitekim Emir Emanullah Han tarafından Ahmed Han yerine Türkiye'ye büyükelçi olarak 1926 başlarında atanan Gulam Ceylani, Afganistan ile Türkiye ilişkilerinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır (Şimşir, 1993, s. 18). Afganistan'a Türk subay, doktor ve öğretmen gönderilerek Afganistan'ın gelişmesine katkıda bulunduğu gibi iki ülke arasındaki ilişkiler de geliştirilmiştir (Uçarol, 2006, s. 718). 1926'da en az 30 Afgan subayı Türkiye'ye gelerek modern anlamda askeri eğitim almışlardır (BCA, 30-18-1-1 20/57/16 (08.09.1926)). Rusya'nın Orta Asya'da yayılmasına karşı Enver Paşa'nın liderliğinde örgütlenip ayaklanan Türk halkları, Rus zulmünden kaçarak Afganistan'a sığınmışlardır. Emanullah bu sığınmacıları hoşgörü ile karşılayarak kendi liderliğinde Orta Asya Konfederasyonu kurma planları yapmaya başlamıştır. Ancak bu düşüncesi Sovyet yetkililerini endişelendirmiştir. Rus yetkililer bu süreçte Afganistan ile barışçıl politikalar gütmeyen kendileri açısından önemli olduğunu düşünerek Sovyet Rusya ile Afganistan arasında 10 Nisan 1927'de Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır (Armaoğlu, 1983, s. 211). Rus yetkililerin göstermelik dostane ilişkiler sergilemeye çalışmasına rağmen Afgan yetkililer yönünü Türkiye ve batıya dönmüşlerdir. Mustafa Kemal'in önderliğinde Türkiye'de yapılan reformları ilgiyle takip eden Emanullah Han, Afganistan'da yapacağı reformlara bilgi ve destek sağlamak için 1927-28'de İran, Türkiye ve Avrupa'yı kapsayan bir seyahate çıkmıştır (Fazlı, 2006, s. 10). Emanullah Han'ı, eşini ve beraberindeki ekibi almak için Türkiye kendilerinin bulunduğu Sivastopol'a bir vapur göndermiştir (Şimşir, 1993, s. 25). Sivastopol limanından Emanullah Han ve beraberindekiler Mayıs 1928'de Türkiye'ye geldiğinde büyük ilgi ile karşılanmışlardır. Mustafa Kemal Atatürk bizzat kendisiyle ilgilenmiş ve Emanullah'a büyük bir misafirperverlik göstermiştir (Batoor, 2018, s. 16; Saray, 2002, s. 145). Atatürk, Emanullah Han ile yaptığı görüşmede Türk ve Afgan milletinin kardeşlik ve tarihsel bağlarına vurgu yapmıştır. Bu ziyaret sonucunda 25 Mayıs 1928'de Türkiye-Afganistan Dostluk ve Yardım Antlaşması imzalanmıştır (Atatürk, 1997, s. 269; Balcıoğlu, 2006, s. 446). Bu anlaşmayla dostluğun pekiştirilmesi ve Afganistan'ın, Türkiye'nin desteğiyle modernizasyonu planlanmıştır. Kazım Orbay Paşa başkanlığında Türk askerî uzmanlar heyeti Afgan ordusunun modernizasyonu için bu ülkeye gidip çalışmalara başlamıştır (Batoor, 2018, s. 16; Saray, 2002, s. 145). Yusuf Hikmet Bayur Haziran 1928'de Afganistan'a Büyükelçi olarak atanmış bu durum Türk-Afgan ilişkilerinin daha da gelişmesini sağlamıştır (BCA, 30-18-1-1 29/38/4 (03.06.1928)).

Emanullah'ın ülkede yaptığı reformlar dinî hassasiyeti olanlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bunun üzerine Kasım 1928'de mollalar öncülüğünde halk ayaklanmıştır. Emanullah Han bu gelişmeler üzerine Afganistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır (Armaoğlu, 1983, s. 211). Kendisiyle birlikte ülkedeki reformlara büyük katkı sunan Mahmut Tarzi de Afganistan'dan sürgün edilmiştir. İstanbul'a yerleşen Tarzi burada dört yıl yaşadıkten sonra hayatını kaybetmiştir (Fazlı, 2006, s. 11) Mollaların ve muhafazakârların desteğiyle Afganistan'da yönetimi ele geçiren Habibullah Han'ın da uygulamalarından rahatsız olan halk yeniden ayaklanmıştır (Armaoğlu, 1983, s. 211). Bu gelişmeler üzerine Nadir Han 16 Ekim 1929'da devletin ileri gelenlerini ve kabile reislerini toplayarak bir konferans düzenlemiştir. Bu konferansta Kabil'deki Türk ve İran büyükelçileri ile Rus konsolosu da yer almıştır. Devlet başkanının kim olacağı konusunda toplantıda çoğunluk oyunu Nadir Han'dan yana kullanmıştır. Nadir Han da bu toplantıda bulunan Türk Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bayur'a fikrini sormuştur. Bayur da Nadir Han'ın başkanlığını onaylayıcı bir cevapla "Halkın sesi Hakkın sesidir" demiştir. Bunun üzerine Nadir Han, Afganistan'ın devlet başkanlığı görevine gelmiştir (Saray, 2002, s. 150). Nadir Han ile Gazi Mustafa Kemal, iki ülkenin dost ve kardeşliğini her yazışmada dile getirerek iş birliğine vurgu yapmışlardır (Şimşir, 1993, s. 56-59). Rusya ile de dostluk ilişkilerinin devam ettirilmesi düşüncesi çerçevesinde 24 Haziran 1931'de Afganistan ile Sovyet Rusya arasında Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşması imzalanmıştır (TDK-Türk Diplomatik Arşivi-500/ 8235/53972/6(25.07.1931). Muhammed Nadir Han, Sovyet Rusya'nın Afgan halkı üzerindeki tahriklerini de barışçıl yollarla bertaraf etmeye çalıştıktan sonra reformlarını mollaların tepkisini çekmeden yapmıştır. Afganistan, Almanya'yı Sovyet nüfuzuna karşı bir denge unsuru olarak görmeye başlamıştır. Hitler'in iktidara gelmesiyle de Almanya ile Afganistan arasındaki ilişkiler daha da gelişmiştir (Armaoğlu, 1983, s. 211). Almanya ile Afganistan arasında yaşanan olumlu gelişmeler Rusya'yı rahatsız etmiştir. Ülke meselelerinin tamamını kapsayan bir anayasa hazırlanmış ve bu anayasa 31 Ekim 1931'de yürürlüğe girmiştir. Nadir Han 1932 de açtığı üniversite için Türkiye'den çok sayıda profesör ve doktor gönderilmesini istemiş bu isteği de Türkiye tarafından kabul görmüştür (Saray, 2002, s. 156). Ancak Muhammed Nadir'in Kasım 1933'te bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine bu plan tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır. Nadir'in öldürülmesiyle de yerine oğlu Muhammed Zahir Han geçmiştir

(Batoor, 2018, s. 16; Armaoğlu, 1983, s. 211). Böylece Afganistan'da 1973'e kadar kırk yıl sürecek olan Zahir Şah dönemi başlamıştır (Kiren, 2012, s. 53). Bu arada Gazi Mustafa Kemal'in onayıyla Memduh Şevket Esendal Aralık 1933'te Afganistan'a büyükelçi olarak atanmıştır (Şimşir, 1993, s. 71). Kabil'deki Türk Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal, Türk Hükümeti'nin ve Atatürk'ün direktiflerini Afganistan'da başarılı bir şekilde uygulamıştır (Saray, 2002, s. 156). Afganistan 1933'ten itibaren İngiltere ve Sovyet karşıtı bir politika takip ederek Almanya'ya daha da yaklaşmıştır (Armaoğlu, 2018, s. 574). Hitler'in yayılmacı politikayla Afganistan'a yaklaşması Sovyet Rus lideri Stalin tarafından endişe verici bir durum olarak görülmüştür. Afganistan ile İran arasındaki sınır hattı net bir şekilde belirtilmediği için bu durum iki ülke arasında zaman zaman gerginliklerin yaşanmasına yol açmaktaydı. Bu sorunun giderilmesi için Sistan bölgesinden kuzeye doğru uzanan bölgedeki sınırın tespiti için Afganistan ve İran 1934'te bu konuda Türkiye'nin hakem olmasını istemiştir. Bunun üzerine Kazım Orbay başkanlığındaki Türk heyeti bölgeye giderek bu iki ülkenin sınırlarını tespit edip sorunu çözmüştür. Her açıdan Afganistan'ın yanında olan Türkiye, uluslararası alanda Afganistan'ın yalnızlığını gidermek için bu ülkenin Milletler Cemiyeti'ne girmesini sağlamıştır. Türkiye, büyükelçilerine talimat vererek diğer ülkelerde Afganistan'ın menfaatlerinin korunmasını sağlamıştır (BCA, 30-18-1-2 48/62/11 (24.09.1934); Saray, 2002, s. 154). Afganistan Dışişleri Bakanı Serdar Feyz Muhammed, Ocak 1936'da Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyarette Gazi Mustafa Kemal, Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras ile görüşmelerde bulunmuştur (Şimşir, 1993, s. 91-94). Bu ziyaret Türk Afgan ilişkilerinin daha da gelişmesini sağlamıştır. İtalya'nın Habeşistan'ı işgaliyle beraber Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'daki yeni gelişmeler Türkiye ve İngiltere'yi birbirine yaklaştırmıştır (Armaoğlu, 2018, s. 263). Almanya ve İtalya'nın pek çok yerde olduğu gibi Afganistan'da da faaliyette bulunmaları ve burayı nüfuzları altına almak istemeleri Afgan liderlerini rahatsız etmiştir. Türkiye'nin Kabil Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal'ın da çabalarıyla Afganistan Almanya ve İtalya'nın tehdidinden kurtarılmak için İran ile birlikte Sadabad Paketi'ne dâhil edilmiştir. 8 Temmuz 1937'de Afganistan, Türkiye, İran ve Irak'ın bir araya gelerek oluşturdukları Sadabad Paketi bu ülkelerin İkinci Dünya Savaşı öncesi birlikte hareket etmesini ve birbirine destek olmalarını sağlamıştır. Ancak bu pakitin kurulması Rusya'yı rahatsız etmiştir (Topur, 2004, s. 178; Balcıoğlu, 2006, s. 447; Saray, 2002, s. 160-162). Bu durumda Afganistan ile Türkiye aynı uluslararası ittifakta yer

olarak bölgedeki barışın ve huzurun korunmasına birlikte katkı sağlamışlardır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Afganistan

Afganistan, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı'nda da tarafsız olduğunu ilan ederek savaşın olumsuz etkilerinden kurtulmayı başarmıştır (Kiren, 2012, s. 74). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Soğuk Savaş sürecine giren dünya Doğu ve Batı Bloğu olmak üzere ikiye ayrılmıştır Doğu Bloğunu Sovyet Rusya, Batı Bloğunu ise Amerika temsil etmiştir (Uçarol, 2006, s. 980). Afgan yetkililer İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Rusya'nın yayılmasına karşı Amerika'nın desteğini almaya çalışmıştır. Bu durumu fırsat bilen Amerika Afganistan'a kredi açmış, Amerikan firmaları ve teknik elemanları ülkede ekonomik yatırımlar yapmıştır. Amerikan yatırımları daha çok ülkenin güneyinde Hilman ve Argandeb nehirleri üzerinde sulama ve elektrik ihtiyacının karşılanması için barajlar ve hidroelektrik santrallerinin yapımına harcanmıştır (Saray, 2002, s. 166). Bu santraller Afganistan'ın gelişmesine büyük katkı sunmuşlardır. Böylece Afgan halkı kendi doğal kaynaklarının farkına varmaya başlamışlardır. Nadir Han zamanında Afganistan Başbakanlığı görevi yürüten Haşim Han bu görevini 1946'ya kadar sürdürmüştür. Haşim Han Afganistan'ın siyasi, askerî, ekonomik, eğitim ve kültür açısından gelişmesine katkı sağlamıştır (Saray, 2002, s. 166). Haşim Han'dan sonra Başbakanlık görevine Mahmut Han getirilmiştir. İlimli bir politika takip eden Mahmut Han döneminde siyasi kurumların ve kuruluşların işleyişine izin verilmiş, kadınlar için sayısal ve sosyal alanda eğitim veren fakülteler kurulmuştur. Din ilimleri için de medreseler açılmıştır (Batoor, 2018, s. 16). Bu gelişmeler Afganistan'da okuryazarlığın ve bilimin artmasını sağlamıştır.

Bu arada İngiliz Hükümeti 20 Şubat 1947'de Hindistan'ın bağımsızlığını tanıyacağını, Müslümanların da hükümet ve devlet kurmasına müsaade edileceğini bildirmiştir (Kiren, 2012, s. 74). Hinduların bağımsızlık mücadelesini gören Müslümanlar da Muhammed Ali Cinnah başkanlığında teşkilatlanarak Müslüman Birliği Partisi'ni kurmuşlardır. Bu gelişmeler üzerine Hindistan'da Hindular ve Müslümanlar arasında yaşanan çatışmalar büyük kayıplara yol açmıştır. Bu gelişmeler üzerine Afganistan yetkilileri İngiltere'ye başvurarak Durand Hattı'nın Hindistan tarafında kalan Afgan kabilelerin Afganistan ile birleşmesine ya da buradaki Müslüman halkın müstakil bir devlet kurmasına izin verilmesini istemiştir. Fakat İngiltere bu talebi kabul etmemiştir. Nihayetinde Peşaver'den Belucistan'a kadar uzanan

bölgede yaşayan halka Afganistan ya da Pakistan tercihi konusunda plebisit yapılmıştır. Müslüman halk tercihini Pakistan'dan yana kullanmıştır. Afganistan yetkilileri bu sonuca itiraz etse de sonuç değişmemiştir (Saray, 2002, s. 166). İngilizlerin istediği şekilde belirlenen Durand Hattı Afganistan-Pakistan arasında bitmeyecek bir husumete zemin hazırlamıştır (Kiren, 2012, s. 54). Bu gelişmeler üzerine Afganistan, Peşaver'den Belucistan'a kadar olan bölgeyi içine alan müstakil bir Paştünistan ulusu meydana getirmek için harekete geçmiştir. Bu gelişmeler sonucunda bölgedeki Afridi kabilesi ileri gelenleri 12 Ağustos 1949'da Tira Bağ'da toplanarak bağımsız Paştünistan Devleti'ni kurduklarını ilan etmişlerdir. Bu gelişme üzerine Afganistan Hükümeti bu bağımsızlığı tanımış ve her türlü yardımı yapacağını açıklamıştır. Pakistan da Afganistan'a misilleme olarak Karaçi yoluyla yapılan Afganistan'a ait ihraç ve ithal mallara el koymuştur. İngilizlerin de yardımıyla Pakistan, hava kuvvetleri Paştünistan'daki Müslüman halkın evlerini bombalamıştır. Böylece İngilizlerin kışkırtmasıyla iki Müslüman ülke Afganistan ile Pakistan savaşın eşiğine gelmiştir. Afganistan ile Hindistan arasında 10 Ocak 1950'de Karşılıklı Yardım ve Dostluk Antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmadan sonra Afganistan Amerika'ya başvurarak Afganistan ordusu için modern silah talebinde bulunmuştur. Ancak Amerika vereceği bu silahların Rus yayılmasından ziyade Pakistan'a karşı kullanılabileceği endişesine karşı bu yardımı yapmamıştır (Saray, 2002, s. 166-171). Bu durumda Afganistan, istemeden de olsa Rusya'ya yaklaştırılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'yla beraber Rusya, Doğu Avrupa'da ve Kafkasya'da öngörülemeyecek şekilde yayılmıştır. Rusya'nın yıllardır Afganistan'da nüfuz elde etmeye çalışmasından rahatsız olan Amerika, Avrupa devletlerini de yanına alarak Sovyet Rusya'nın yayılmasını engellemek için bir oluşum içine girmiştir. Nihayetinde 4 Nisan 1949'da Amerika önderliğinde İngiltere, Fransa, Kanada, Hollanda, Danimarka, Lüksemburg, İtalya, İzlanda, Norveç, Portekiz ve Belçika arasında kısa adı NATO olan (North Atlantic Treaty Organization) Kuzey Atlantik İttifakı'nı kurmuşlardır. Sovyet Rusya tehdidi karşısında 11 Mayıs 1950'de Türkiye NATO üyeliği için resmi başvurusunu yapmasına rağmen ancak 18 Şubat 1952 de birliğe üye olabilmıştır (Armaoğlu, 2018, s. 341; Balcıoğlu, 2006, s. 469-471). Türkiye NATO'ya üye olarak, Sovyet Rusya'nın güneye doğru yayılmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Batıda Sovyet Rusya'ya karşı güçlü bir NATO ittifakının oluşması üzerine Rusya nüfuz alanını doğuya özellikle Afganistan'a kaydırmaya karar vermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda

Avrupa'nın yarısını Sovyet nüfuzu altına almayı başaran Stalin'in 1953'te ölmesiyle Sovyet Rusya'da yönetime gelen Nikita Kruşçev, güney bölgelerine daha ılımlı ve yardımsever politikayla nüfuz etmeye çalışmıştır. Böylece Rus yetkililer Türkiye, İran ve Afganistan ile yeniden dostluk ilişkileri kurmaya çalışmıştır. Rusya'nın takip ettiği bu politika en fazla Afganistan'da karşılık bulmuştur (Saray, 2002, s. 173). Eylül 1953'te Afganistan Başbakanlığı'na gelen Muhammed Davud Han, Sovyet nüfuzunun ülkeye girmesine izin vermiştir. Böylece Afganistan'da Sovyet etkisi görülmeye başlamıştır (Batoor, 2018, s. 20; Demirel, 2002, s. 31). Sovyet Rusya'nın Kabil Büyükelçisi hükümetinin Afganistan'a yardıma hazır olduğunu bildirmiştir. Bunu kendi ülkesinin kalkınması için bir fırsat olarak gören Başbakan Davud Han, Sovyetlerin bu teklifini memnuniyetle karşılamıştır. Nihayetinde taraflar arasında Ocak 1954'te 3.500.000 dolarlık kredi antlaşması imzalanmıştır (Kiren, 2012, s. 76). Bu yardımın Kabil ve Pul-i Humri de iki tahlil ayrıca üç de petrol deposu yapılmasında kullanılması planlanmıştır. Bu kredi anlaşması iki ülke arasında siyasi ilişkilerin de gelişmesini sağlamıştır. Buna bağlı olarak Kruşçev ile Bulgarın Aralık 1955'te Afganistan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyarette Zahir Şah ve Davud Han ile görüşen Kruşçev Afganistan'a 100 milyon dolarlık ek kredi vereceğini açıklamıştır (Saray, 2002, s. 179). Kruşçev, Zahir Şah'a özel bir uçak, Afganistan halkı için de 50 adet yolcu otobüsü hediye etmiştir. Davud Han da 1956'da Moskova ziyaretinde bulunarak iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesini sağlamıştır. Bir yıl sonra da Zahir Şah, Moskova ziyaretinde bulunmuştur. Zahir Şah'ın bu ziyaretinden sonra Sovyet Rusya Afganistan'a 15 milyon dolarlık yeni bir kredi açmıştır. Ekonomik desteklerin yanı sıra 50.000 kişilik Afgan ordusu Sovyet silah ve malzemeleriyle donatılmıştır. Bu arada Sovyet teknisyenleri Afganistan'a gelerek ülkenin modernizasyonuna katkıda bulunmuştur. Rus mühendisler Afganistan'a yeni yollar yapmış ayrıca ülkenin her yerinde incelemelerde bulunarak bölgenin yeraltı zenginliklerini tespit etmişlerdir. Rus mühendisler bölgede zengin petrol ve maden yatakları buldukları hâlde kasıtlı olarak bunları çıkartıp işletmemiş sadece doğalgazı çıkararak bunun da büyük bir kısmını Sovyet Rusya'ya nakletmişlerdir. Kruşçev, 1960'ta Kabil'i ikinci kez ziyaret ederek Afganistan ile kültür antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmayla beraber Sovyet yetkililer artık Afganistan'da Komünizm propagandası için uygun zeminin oluştuğunu düşünmüşlerdir. İki ülke arasında yapılan kültür antlaşmasına göre artık Afgan öğrenciler eğitim için

Sovyet Rusya'ya gitmeye başlamışlardır. Kabil Üniversitesi'ne mensup bir grup profesör Orta Asya ile diğer Sovyet cumhuriyetlerinde konferanslar vermek üzere Sovyetler Birliği'ne davet edilmiştir. Afgan gençler de eğitim ve çeşitli kurslar için Moskova'ya gitmiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde 1961'de Sovyet Eğitim Bakanı Afanasenko başkanlığında bir grup Kabil'e gelmiştir. Afganistan'a gelen Sovyet profesörleri Afgan üniversite ve okullarında Marksizm'in cazip taraflarını anlatmaya başlamışlardır. Sovyet Harp okullarına gönderilen öğrencilerin çoğu da Afganistan'a birer devrimci olarak dönmüş, kültürlerini ve ülkelerini Sovyet sistemine dönüştürmeye çalışmışlardır (Şeyanlıoğlu, 2008, s. 69; Saray, 2002, s. 179). Bu gelişmeler ve Davut Han'ın kadınların kapanmasına karşı çıkarak onların başını açtırması Marksizm'in Davut Han üzerinde ne kadar etkili olduğunu açıkça göstermektedir (Batoor, 2018, s. 17). Sovyet Rusya her fırsatta Afgan-İran, Afgan-Pakistan düşmanlığını teşvik ederek bu ülkelerle ilişkileri bozulan Afganistan'ın dış dünya ile irtibatının sadece Sovyetler Birliği üzerinden sağlanmasının altyapısını oluşturmaya çalışmıştır. Sovyet Rusya, Afganistan-Pakistan çekişmesinin barış yoluyla çözülmesinden ve Afganistan'ın uluslararası ittifaklara girme ihtimalinden endişe duymuştur. Sovyet Rusya'nın asıl korkusu batının da desteğiyle Türkiye, Afganistan, Pakistan ve İran gibi İslam devletlerinin birlik kurmasından cesaret alan Kafkasya ve Türkistan halklarının Sovyetler Birliği'ne karşı isyan etmesiydi (Saray, 2002, s. 181). Sovyet Rusya böyle bir ihtimali ortadan kaldırmak için Afganistan'ın Rus nüfuzunda olması gerektiğini düşünmüştür. Zahir Şah, radikal davranışlarından dolayı Muhammed Davud Han'ı başbakanlık görevinden alarak yerine Davud Han'ın kardeşi Muhammed Naim Han'ı getirmiştir. Zahir Şah'ın onayıyla 9 Eylül 1964'te yürürlüğe giren yeni anayasa ile ülkede Komünist Parti dışında siyasi partilerin kurulmasına izin verilmiştir. 1965 ve 1969'da yapılan seçimler kuvvetler ayrılığının benimsendiği bu yeni anayasa çerçevesinde yapılmıştır. 1966'da Nur Muhammed Tereki tarafından "Halk" adlı bir gazete çıkarılmaya başlanmıştır. Bu gazete Marksistlerin propaganda aracına dönüşmüştür. Ancak Babrak Karmak liderliğindeki "Perçem", Halk'tan ayrılmıştır. Bu arada Halk'tan ayrılan bir diğer grup da Şule-i Cavid adlı bir gazete çıkarmış diğer gazeteler Moskova taraftarıyken bu gazete Çin taraftarı bir tutum sergilemiştir. İlerleyen süreçte Perçem'den ayrılanlar da Sitem-i Milli'yi kurmuşlardır (Armaoğlu, 2018, s. 575; Saray, 2002, s. 185). Böylece zaten millî birlikten yoksun olan Afganistan bu oluşumlarla daha da fazla ayrılmaya doğru gitmiştir. Bu arada Afganistan'daki nüfuzunu kaybetmek

istemeyen Sovyetler Birliği, Kabil'deki Büyükelçisi Aleksander Pusanov aracılığıyla ülkedeki faaliyetlerini yeniden yoğunlaştırmıştır. Sovyet üniversiteleri ve askerî akademilerinde eğitimini tamamlayıp dönenler Afgan ordusunun ve sivil idarenin önemli kademelerinde görev almaya başlamışlardır. Sovyet Üniversite ve Akademilerinde Marksist ilkeler doğrultusunda eğitilen bu kişiler Afganistan'ın geri kalmışlıktan kurtulabilmesi için tek çıkar yolun Sovyet Rusya ile yakın ilişkiler kurmaktan geçtiğini savunmuşlardır. Bu Marksist gruplar Afganistan'daki Sovyet Büyükelçisi Pusanov tarafından organize edilerek yönlendirilmiştir (Saray, 2002, s. 188). Bu durumda Afganistan'ın içişlerinde Sovyet etkisi en yüksek seviyeye çıkmıştır. Bu dönemde basın-yayında ve eğitimde açıkça kendini belli eden komünizme halk büyük tepki göstermiştir. Devlet idaresine olan güveni sarsılan halk, çocuklarını devlet okulları yerine medreselere göndermeye başlamıştır. Bu durum ülkede mektepli-medreseli ayrımının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kabil Üniversitesi'ndeki komünizm sempatzanı hareketlere karşı taşradan gelen gençler arasında İslami hareketlerin başlamasına yol açmıştır. Ruslar komünist propagandaya karşı üniversitede güçlenen İslami hareketi endişeyle karşılamıştır (Demirel, 2002, s. 32). Sovyetlerin Afganistan'da gizliden İslam'a savaş açması Müslüman halkın devlet kurumlarından ziyade alternatiflere yönelmesine yol açmıştır. Bu durum da Taliban gibi yapıların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Afganistan'da Cumhuriyetin İlanı

Rusya'nın Afganistan'da her geçen gün artan nüfuzu Amerika'yı rahatsız etmiştir. Amerika, Afganistan'ın Sovyet Rusya'ya bağımlılığını azaltmak için Afganistan-Pakistan arasındaki husumetleri gidermeye ve Afganistan'ın Pakistan özellikle İran üzerinden dış dünyaya ticari ve ekonomik olarak açılmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu durumdan rahatsız olan Sovyet Rusya Afganistan'daki gelişmeleri kendi lehine çevirmeye çalışmıştır. Bunun için daha önce görevinden azledilmiş olan Davud Han, General Abdülkadir öncülüğündeki subay grubu ve Nur Muhammed Tereki öncülüğündeki Marksistlerin de desteğiyle 17 Temmuz 1973'te Zahir Şah'ı darbe ile indirerek devlet başkanı olmuştur (Armaoğlu, 2018, s. 575; Coll, 2005). Bazı subayların ve Demokratik Halk Partisi'nin de desteğini alan Davut Han, Afganistan'da Cumhuriyeti ilan etmiştir. Darbenin ikinci günü yani 18 Temmuz'da ordu mensupları "Merkez Komitesi" çerçevesinde bir araya gelerek cumhuriyetin kurucusu Davut Han'ı hem cumhurbaşkanı hem de başbakan olarak kabul etmişlerdir (Batoor, 2018, s. 23) Böylece Davut

Han bütün yetkileri kendinde toplamıştır. Afganistan'da bu defa hem Başbakan hem de Devlet Başkanlığı görevini üstlenen Davut Han, başbakanlığı döneminde yürüttüğü Sovyet taraftarlığından vazgeçerek tarafsız bir politika takip etmeye başlamıştır. Ancak bu durum kendisini destekleyen Sovyet taraftarlarının tepkisine yol açmıştır. Bunun üzerine Davut Han da bu kişileri tasfiye etmeye başlamıştır. İdareye geldikten sonra Amerika, İran ve Pakistan'ı ziyaret eden Davut Han bu ülkelerden maddi ve manevi destek sağlamıştır. Bu gelişmelerden rahatsız olan Sovyet Rusya, Afganistan'ı tam anlamıyla nüfuz altına alması gerektiğini düşünmüştür (Saray, 2002, s. 188). Davut Han döneminde kadınlara seçme-seçilme özgürlüğü getirilerek eğitim hakları geliştirilmiştir. Ancak bu dönemde ülkede asayiş, işsizlik ve ekonomik sıkıntılar yaşanmıştır (Batoorr, 2018, s. 20-23). Bu gelişmelere bağlı olarak kendilerini İslami kesim olarak değerlendiren gruplar 1974'te Lokmen, Peşir ve Celalabat'ta ayaklanmıştır (Demirel, 2002, s. 32). İktidara gelmesinde Davud'u destekleyen Babrak Kemal liderliğindeki parti de 1975'te idareye karşı muhalefet etmeye başlamıştır. Bu hareketin liderleri Pakistan'dan destek alarak Davud'a karşı muhalefetlerini sürdürmek için Peşaver'e geçmişlerdir. Peşaver'e geçen bu grubun liderliğini Gülbendi Hikmetyar, Burhaneddin Rabbani ve Ahmed Şah Mesud yürütmüştür (Coll, 2005, s. 132; Raşid, 2001, s. 17). 1976'da dış politikada değişiklik yapan Davut Han, Sovyet Rusya'dan uzaklaşarak İslam ülkelerine yaklaşmaya başlamıştır (Batoor, 2018, s. 24). Bu arada Afganistan'da 1977-78 yıllarında yaşanan olumsuz iklim şartları ve kuraklık ülkede yiyecek sıkıntısına yol açmıştır. Afganistan'da yaşanan bu durumu kendi lehine çevirmeye çalışan Sovyetler Birliği ajanları vasıtasıyla ülkede bir ayaklanma ve kargaşanın çıkmasına zemin hazırlamıştır. "Halk" ve "Perçem" grupları Davud Han'a karşı mücadeleye başlamışlardır. Komünistlerin çıkardığı bu olaylar üzerine Davud Han, Marksist liderlerin çoğunu tutuklatmıştır. Bu arada Hafızullah Emin, ordudaki Marksist subayları Davud Han'a karşı kışkırtmıştır. Bunun üzerine Afgan ordusundaki Marksist subaylar önce Marksist olmayan subayları etkisiz hâle getirmiş daha sonra Başkanlık Sarayı'nı kuşatarak Davud Han'ı ve ailesini katletmişlerdir (Saray, 2002, s. 188). Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin öncülüğünde Nur Muhammed Tereki, Hafızullah Emin, Babrak Karmal ve General Abdülkadir darbe sonrası 28 Nisan 1978'de Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'ni kurduklarını açıklamışlardır. Böylece Afganistan Komünist Partisi'nin liderlerinden Nur Muhammed Tereki, Devrim Konseyi Başkanı sıfatıyla iktidarı ele geçirmiştir (Armaoğlu, 2018,

s.575; Batoor, 2018, s. 25). Bu arada Hikmetyar, Peştunlardan oluşan Hizb-i İslam (İslam Partisi) Partisi'ni kurarak Pakistan'ın Gizli Servisi "ISI" ile de ilişkisini geliştirmiştir. Hikmetyar, Mesut Rabbani'nin yanında yer alarak çoğunu Taciklerin oluşturduğu Cemaat-i İslam'a (İslam Toplumu) katılmıştır (Coll, 2005, s. 133). İktidarı ele geçiren Tereki, 1978 sonlarından itibaren Sovyet Rusya ile çok yakın ilişkilere girmiş ülkeye sayıları yaklaşık 5000'i bulan her alandan Rus uzmanlar getirmiştir. Pek çok Afgan da Rusya'ya gönderilmiştir. 5 Aralık 1978'de Afganistan ile Rusya arasında 20 yıllık Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın 4. maddesine göre taraflar birbirlerinin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruyacaktı (Armaoğlu, 2018, s. 576). Sovyetler Birliği bu 4. maddeyi uygulamak için Afganistan'da şartların olgunlaşmasını dört gözle beklemiştir. Afganistan Demokratik Halk Partisi Başkanı Tereki'nin devlet başkanı olmasıyla Afganistan Devleti'nin ismi de "Demokratik Afganistan Cumhuriyeti" adını almıştır. Afganistan Devleti'nin bayrağının renginin de kızıla çevrilmesi halk arasında büyük bir tepkiyle karşılanmıştır (Armaoğlu, 2018, s. 577; Demirel, 2002, s. 33). Bu dönemde Moskova idaresine yaranılmak için bazı camiler dahi kızıla boyanmıştır. Bu durum Rusların desteğindeki Afgan idaresine karşı halkın nefretine yol açmıştır (Uslubaş, 2007, s. 84). Nihayetinden yönetime karşı ilk isyan 1979'da Nuristan Eyaleti'nde başlamıştır. İsyen bütün ülkeye yayılmış ve Tereki'nin iktidarı boyunca 200 bin kişi katledilmiştir. Herat'taki isyan'ın bastırılması için şehir Rus uçaklarıyla bombalanmış ve nihayetinden 30 bin kişi hayatını kaybetmiştir (Armaoğlu, 2018, s. 577; Demirel, 2002, s. 33). Moskova'nın direktifleri doğrultusunda Nur Muhammed Tereki başkanlığında kurulan rejim kendine muhalif olanları Stalinist mantıkla temizlemesi üzerine binlerce insan silahlanarak dağlara çıkmıştır. Böylece Afganistan'da komünistler ile vatanseverler arasında kanlı bir savaş başlamıştır (Saray, 2002, s. 188). Bu durumda Sovyet Rus yetkilileri, Afganistan'ı işgal etmek için en uygun koşulların oluştuğunu düşünmeye başlamışlardır.

Afganistan'ın Sovyet Rusya Tarafından İşgali

Tereki Dönemi'nde Afganistan devlet kademesinde çekişmeler hız kazanmıştır. Nitekim Moskova, Afganistan devlet başkanı Tereki'ye bir uyarıda bulunarak Hafızullah Emin'i ortadan kaldırması gerektiği, aksi takdirde Emin'in kendisine karşı harekete geçeceği uyarısında bulunmuştur. Emin, kendisine karşı yapılacak olan suikast girişiminden bir subay vasıtasıyla haberdar olmuş ve Tereki kendisini öldürmeden Emin, Tereki'yi

ortadan kaldırmıştır. Bu gelişmeden hiç de hoşnut olmayan Sovyet Rusya Emin'i ortadan kaldırmak için plan yapmaya başlamıştır. Nihayetinde Ruslar, bir gece ansızın Kabil'deki Lahman Sarayı yakınlarına indirdikleri yaklaşık dört bin kişilik Rus paraşütçü birliği ile kuşattıkları Emin'i ve yakınlarını öldürmüştür. Böylece Rus nüfuzunu kabullenecek olan Babrak Karmal, Afganistan Devlet Başkanlığına getirilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Sovyet Rusya, Karmal'ın otoritesini güçlendirmek için Afganistan'a asker sevk etmiştir (Brezinski, 1999, s. 118; Saray, 2002, s. 190). Böylece Sovyet Rusya'nın Afganistan'ı işgali resmen başlamıştır. Ortadoğu, Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'ne ulaşabilmek için Afganistan'a hâkim olması gerektiğini düşünen Rusya, bir bahaneyle 27 Aralık 1979'da Afganistan'ı resmen işgal etmiştir. Bir gün sonra da Afganistan'da Babrak Karmal başkanlığında bir ihtilal konseyi kurulmuştur (Armaoğlu, 2018, s. 577-578). Rusların işgal hareketinin başlamasıyla birlikte Rus birliklerine karşı ülkenin her yerinde direniş hareketleri başlamıştır. Başlangıçta 15 bin olan Rus birlikleri direnişçiler karşısında her geçen gün sayılarını artırmıştır. Afganistan'ı işgale gelen Rus birliklerinin ilk bölümünün %40'ını Türkistanlılar oluşturmuştur. Türkistanlı askerler savaştıkları kişilerin dindaşları olduklarını görünce Afganların safına geçmeye başlamışlardır. Rus birliklerinin sayısı Afganistan'da 150 bine ulaşmasına rağmen sadece şehir merkezlerinde hâkimiyet kurabilmişlerdir (Demirel, 2002, s. 35). Amerika Rusya'nın Afganistan'ı işgalinden ve buradaki gelişmelerden rahatsızlık duymuştur. Bu arada Amerika'nın Afganistan Büyükelçisi Adolph Dobs'un Kabil'de 1979'da öldürülmesi Amerika için bardağı taşıran son damla olmuştur. Bu gelişmeler üzerine Amerika, Sovyetlerin desteğiyle Afganistan idaresine getirilen Babrak Karmal rejimini tanımamıştır. Bu gelişmelerden sonra Amerika Afgan halkına siyasi, askerî ve ekonomik destek verme kararı almıştır (Saray, 2002, s. 190). Amerika, Rusya'ya karşı her geçen gün Afgan mücahitlerine silah yardımı artırmış onlara Rus helikopter ve uçaklarına karşı Stinger füzeleri göndermiştir. 14 Ocak 1980'de Birleşmiş Milletler, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalini kınayarak ülkeden geri çekilmelerini istemiştir (Demirel, 2002, s. 35). Amerika'dan da destek alan Afgan siyasi parti grupları Rus işgaline karşı Afgan halkını örgütlemiştir. Bunların en önemlilerinden biri Hareket-i İnkilab-ı İslam (İslami Devrim Hareketi Partisi) diğeri ise Hizb-i İslam (İslam Partisi)dır. (Raşid, 2001, s. 25). İran'ın desteğindeki Hazaralar tarafından oluşturulmuş olan "Hizbu-l Vahdet" de Rusya'ya karşı direnç göstermiştir. İran destekli Peştun kökenli olan Gülbendi Hikmetyar öncülüğündeki "Hizb-i İslam" da Ruslara karşı

silahlı mücadeleyle girişmiştir. “Cemiyet-i İslami” grubu ise geniş bir eğitim programı ile halkın cihada hazırlanıp sonra silahlı mücadeleye girilmesini savunmuştur. Peştun, Özbek ve Türkmenler bu grupta yer almalarına rağmen grubun çoğunluğunu Farsça konuşan Tacikler oluşturmuştur (Demirel, 2002, s. 35-43). Afganistan Büyük Millet Meclisi Nebi Muhammed öncülüğünde kurulan “Hareket-i İnkılabı İslamiye Afganistan” İslami cemiyetlerin birleştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Bir Mevlevi olan Muhammed Yunus Halis tarafından kurulan “Hizb-i İslami Halis” grubu; Cemiyet-i İslami, Hizb-i İslami ve İnkılab-ı İslami gruplarını bir çatı altında birleştirmek için oluşturulmuştur. “İttihadi İslamiyi Mücahidini Afganistan” adlı oluşum ise diğer grupları birleştirmek amacıyla kurulmuştur. Bu grup Arap ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirmeyi amaç edinmiştir. “Cephe-yi Necati Milliyeti Afganistan” grubu Sıbgatullah Müceddidi tarafından kurulmuştur. Bu grup batı ile ilişkilerin iyi tutulmasına önem vermiştir (Demirel, 2002, s. 43). “Mehazı Millî Afganistan” grubu Pir Seyyid Ahmet Geylani tarafından 1979’da kurulmuştur. “Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam İttihadı” adlı grup Muhammed Azad Beg Kerimi tarafından 1981’de kurulmuştur. Bu grup Afganistan’daki Türklerin haklarının korunması için Türk komutanlar tarafından kurulmuştur. Afganistan’daki direnişin çeşitli guruplara ayrılması ve birbirleriyle çelişen tutum içinde olmaları Afgan halkının Rusya’ya karşı topyekûn mücadele etmesini engellemiştir. Bu durum Rusya’ya avantaj sağlamıştır. Sovyet askerleri ile Afgan birlikleri arasındaki en şiddetli çatışmalar 23-28 Nisan 1982’de Kabil’in yüz km güneydoğusundaki Paktika bölgesinde yaşanmıştır. 30 Ekim’de Kabil’in kuzeyinde bulunan Salang Tüneli’nde yaşanan patlamada 700 Sovyet askerinin hayatını kaybetmesiyle Rusya büyük bir yara almıştır (Demirel, 2002, s. 43). Afganistan’da Sovyet baskısı ve katliamı arttıkça halk vatanını terk etmek zorunda kalmıştır. 1983’e geldiğinde Peşaver vadisindeki göçmen Afganların sayısı üç buçuk milyonu bulmuştur. Pakistan Devleti bu mülteci Afganların ihtiyacının yarısını karşılamıştır. Türkiye’den Kızılay’ın yanı sıra uluslararası yardım kuruluşları da Afgan mültecilere çeşitli yardımlarda bulunmuştur (Saray, 2002, s. 195). Rusya’nın bu işgaliyle beraber yüz binlerce Afgan halkı da İran’a sığınmak zorunda kalmıştır. Mülteci durumuna düşen Afganlar olumsuz yaşam koşullarına mahkûm edilmiştir. Rusya Afganistan işgalinde kimyasal silah dahi kullandı (Armaoğlu, 2018, s. 579-670). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu’nun 20 Kasım 1985 tarihli raporuna göre sadece Ocak-Eylül 1985 tarihleri arasında Sovyet birliklerinin saldırıları

sonucu 32.755 Afgan hayatını kaybetmiştir. Bu gelişmeler üzerine Afgan mücahitleri direnişlerini artırmıştır. Verilen bu mücadelede Sovyet ordusu 25 bin kayıp vermiştir. 1979'dan itibaren Sovyet desteğiyle Afganistan'ın başında bulunan Babrak Karmal hem Afganistan Demokratik Halk Partisi başkanlığından hem de devlet başkanlığından alınmıştır (Saray, 2002, s. 199). Babrak Karmal'ın yerine 4 Mayıs 1986'da Muhammed Necibullah getirilmiştir. Afganistan Necibullah Dönemi'nde Pakistan, Amerika ve İngiltere'den Sovyetler Birliği'ne karşı destek almıştır. (Demirel, 2002, s. 36). Bu arada Azad Bey Türk Mücahitler grubu görevini General Raşid Dostum'a devretmiştir. General Dostum, bu grubu kısa sürede düzenli bir orduya çevirerek onların haklarını savunmaya çalışmıştır. Mücahitlerin bu dirençleri karşısında Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çekilmeye başlamasıyla gruplardan yedisi Kasım 1987'de bir araya gelerek Gülbendi Hikmetyar başkanlığında "Afganistan Mücahidleri İslami İttifakı"nı oluşturmuştur. Bu ittifak Necibullah Hükümeti'ni tanımadığını bildirmiştir (Saray, 2002, s. 200). Afganistan'daki yedi mücahit grup Kabil Hükümeti'nin yerini alacak olan geçici bir hükümet kurmuşlardır. Ağır silahlara sahip olan Mücahit gruplar Nisan 1988'de Sovyet birliklerine karşı saldırılarını yoğunlaştırmışlardır. Bu saldırılarıyla Kabil'in kuzeyinde bulunan Ghorband kentini ele geçirecek bir başarı elde etmişlerdir. Bu gelişmelerden sonra 8 Nisan 1988'de Afganistan ile Pakistan arasında Dostluk ve Yardımlaşma Antlaşması imzalanmıştır (Demirel, 2002, s. 36). Afganistan'daki gelişmeler her geçen gün Sovyet Rusya'nın aleyhine dönmeye başlamıştır. Gorbaçov, Sovyet Rusya'nın Afganistan'dan çekilmesi konusunda Amerika ile bir dizi görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmeler üzerine 14 Nisan 1988'de Amerika ve Sovyet yetkilileri arasında Cenevre'de bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile her iki taraf birbirlerinin nüfuz alanlarına girmemeyi, Afganistan ve Pakistan'ın içişlerine karışmamayı taahhüt etmişlerdir. Bu antlaşma üzerine Sovyetler Birliği, Afganistan'da bulunan 120 bin kişilik ordusunu 15 Şubat 1989 tarihine kadar bölgeden çekme kararı almıştır (Mardan 2020, s.115; Armaoğlu, 2018, s. 675; Saray, 2002, s. 199). Cenevre görüşmelerindeki karar Rusya, Amerika ve Pakistan'ın onayıyla alınmıştır. Afganistan ile ilgili kararların diğer devletler tarafından alınmasından rahatsız olan Afgan mücahit gruplar artık kendi devletlerini kurmak için büyük bir mücadeleye girişme kararı almışlardır (Demirel, 2002, s. 34).Gülbendi Hikmetyar ve destekçileri Necibullah'ın yerine kendilerinin yeni hükümeti kurmaları gerektiğini bildirmişlerdir. Bu istekleri Kabil Hükümeti tarafından kabul edilmeyince 19 Haziran 1988'de

Peşaver’de Ahmet Geylani başkanlığında geçici bir hükümet kurduklarını bildirmişlerdir. Bu durumu kabullenmeyen Necibullah, Sovyetlerden aldığı silah ve mühimmat ile mücahitlere saldırmış ve onlara büyük kayıplar vermiştir (Saray, 2002, s. 200). Ancak bu mücadelede Mücahitler Kabil-Gazne karayolu üzerindeki çok sayıda yerleşim yerini ele geçirmiştir. 1988 sonlarına doğru mücahitler, Pakistan-Afganistan sınır boylarındaki karakollarda kontrolü sağlamışlardır. Bu gelişmeler üzerine Kasım 1988’de Sovyet Büyükelçiliği yetkilileri ilk defa Sovyet savaş esirleri konusunda Mücahit temsilcileri ile İslamabad’da görüşmede bulunmayı kabul etmiştir. Bu görüşmelerden sonra 7 Aralık 1988’de Sovyetler Birliği Başkanı Gorbaçov, Birleşmiş Milletlerden barışın sağlanması için Afganistan’a Birleşmiş Milletler barış gücünün gönderilmesini, savaşan taraflara silah yardımının durdurulmasını ve uluslararası bir konferansın toplanmasını istemiştir. Nihayetinde 20 Aralık 1988’de Sovyet memurlar Afganistan’dan çekilmeye başlamıştır. 6 Şubat’ta da 30 bin Sovyet askeri Afganistan’dan çekilmiştir (Demirel, 2002, s. 38). Böylece Sovyet Rusya, işgalden on yıl sonra Afganistan’ı boşaltmak zorunda kalmıştır. Bu durumda Rusya’nın Afganistan ve Ortadoğu politikası da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sovyet Rusya Afganistan’dan çekildikten sonra geride her şeyiyle yıkıma uğramış bir ülke bırakmıştır. Sovyetler Birliği Afganistan’daki direnişi kırmak için buraya bir yılda toplam 45 milyar dolar para harcamıştır. Amerika da 1980-1992 yılları arasında mücahitlere yardım etmek amacıyla Afganistan’a yaklaşık 5 milyar dolar kaynak aktarmıştır. Suudi Arabistan tarafından da yaklaşık 4 milyar dolar yardım yapılmıştır. Diğer ülkelerin yardımlarıyla beraber mücahitler toplamda 10 milyar dolar yardım almıştır (Raşid, 2001, s. 22). Afganistan’a yapılan bu yardımların Afganistan halkının ve devletinin yaşam standartlarının yükseltilmesinden ziyade burada nüfuz elde etmek için ekseriyetle asker ve silah yardımı şeklinde yapılmıştır. Nitekim bu ülke Sovyet Rusya ve Amerika’nın birbirlerine karşı güçlerini sınıadıkları bir coğrafya olmuştur. Mücahitlerin Ruslar karşısındaki başarısında Amerika’nın desteği büyük olmuştur. (Demirel, 2002, s. 87). On yıllık süreçte Afganistan’da iyice yıpranan Rusya, 26 Aralık 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla eski gücünü de tamamen kaybetmiştir (Uçarol, 2006, s. 985). Böylece Afganistan’ı işgal ederek Çarlık Rusya’nın emperyalist politikasını sürdürmek isteyen Sovyet Rusya, Yakındoğu’da siyasi, askerî ve ekonomik açıdan büyük bir hüsrana uğramıştır. Afganistan’da Rusya’nın işgaline karşı oluşturulan direniş grupları da ülkede

tam bir başıbozukluğun ve asayişsizliğin hüküm sürmesine yol açmıştır. Bu durum Afganistan’da yeni örgütsel yapıların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Afganistan’da Taliban Dönemi’nin Başlaması

Sovyetlerin 1989’da Afganistan’dan çekilmesinin ardından Mücahitler, Cumhurbaşkanı Necibullah rejimine karşı uzun bir mücadele vermiş ve bu mücadele sonucunda 1992’de Kabil’de yönetimi ele geçirmişlerdir. Böylece Peştunlar 300 yıldır ilk defa Kabil’in denetimini kaybetmişlerdir. Bunun üzerine Hikmetyar, Peştunları bir araya toplayarak Kabil’i kuşatmış ve burayı top atışlarıyla bombardımana tutmuştur (Raşid, 2001, s. 27). Hikmetyar, Mart 1993’te Kabil’de tamamen hâkimiyet sağlamıştır. Bu süreçten sonra mücahit gruplar arasında Kabil’i ele geçirme mücadelesi tüm hızıyla sürmüş, bu durum ülkeyi tam bir iç savaşa sürüklemiştir (Demirel, 2002, s. 39). Necibullah, ailesiyle beraber Kabil’deki Birleşmiş Milletler binasına sığınmak zorunda kalmıştır. Rabbani başkanlığında kurulan Yeni Afgan Hükümeti, halkının ve ülkenin yaralarını sarmak için harekete geçmiş; fakat ilerleyen zaman diliminde Rabbani Hükümeti’ne karşı da muhalefet oluşmaya başlamıştır. Amerika’nın ve Pakistan’ın bölgedeki menfaatleri doğrultusunda eğitilen Taliban, Rabbani hükümetini tanımayarak yönetimi ele geçirmiştir. Artık Afgan halkı dış güçlerle savaşmayı ülke içinde birbiriyle çatışmaya başlamıştır. Hükümeti destekleyen Ahmed Şah Mesud ile General Raşid Dotum, Taliban kuvvetlerine karşı mücadeleye girişmiştir (Kiren, 2012, s. 57; Saray, 2002, s. 200). Böylece ülke, savaşan mücahitlerin komutası altında bölünmüştür. Bütün gruplar birbiriyle savaşmaya başlamıştır. Cumhurbaşkanı Burhaneddin Rabbani’nin ağırlıklı olarak Taciklerden oluşan Hükümeti Kabil’de, İsmail Han’ın grubu batıda Herat’ta, Gülbendi Hikmetyar ise Kabil’in güney ve güneydoğusunda hâkimiyet sağlamışlardır. Kuzeyde ise Özbek asıllı General Raşid Dostum altı vilayeti kontrol altında bulundurmaktaydı (Raşid, 2001, s. 27). Parçalanmış olan bir Afganistan’da bir de “Taliban” adı altında yeni bir direniş grubu oluşmuştur. Dinî öğrenci anlamına gelen Arapça “Talib” kelimesinin Farsça ve Peştuca çoğulu olan Taliban, dinî eğitim gören ve bunları uygulayan öğrenci grubu olarak ortaya çıkmıştır. Deoband ve Aligarh medreselerinde eğitim gören Taliban grubu gelecekte Afganistan’ın siyasi ve askerî açıdan şekillenmesine yön verecek bir yapı olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Peştun gençleri kendilerine verilen dinî eğitimden sonra İslam devleti kurmak amacıyla askerî eğitime tabi tutulmuştur. Taliban’ın eğitimi için ihtiyaç duyulan mali desteğin önemli bir kısmı Suudi Arabistan, Pakistan ve Amerika tarafından

karşılanmıştır. Suudi Arabistan Taliban aracılığıyla Afganistan, Özbekistan ve Tacikistan'da Vehabiliği yaymayı planlamıştır. Bu durumda Rusya bu tutumu kendi nüfuz alanlarına bir müdahale olarak görmüştür (Amanov, 2007, s. 263; Saray, 2002, s. 2). Peştunların Gilyaz koluna bağlı Hotak kabilesinden olan Molla Ömer, liderliğindeki Taliban'ın hedefinin Afganistan'da barışı getirmek, halkı silahsızlandırmak ve şeriatı uygulayarak ülkede İslamiyet'i hâkim kılmak olduğunu belirtmiştir (Uslubaş, 2007, s. 77; Raşid, 2001, s. 29). Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından desteklenen Molla Ömer liderliğindeki Taliban, 1990'ların ortasında diğer aşiret liderleriyle savaşa girerek kısa sürede Raşid Dostum ve Şah Mesut birliklerini de yenip Mezar-ı Şerifi ele geçirerek gücünü artırmıştır (Waldman, 2010, s. 2-3; Kiren, 2012, s. 78). Taliban 1995'te Afganistan'ın üçte birinden fazlasını kontrol altına almasıyla birlikte binlerce genç Taliban'a katılmaya başlamıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde Afganistan'da her geçen gün güçlenen Taliban, ülkenin şer-î kanunlara göre idare edilmesi yönünde çeşitli kararlar almıştır. Bu kararlar çerçevesinde kız okulları kapatılmış, kadınların ev dışında çalışmaları, televizyon izlenmesi, her türlü spor faaliyeti ve eğlence yasaklanmıştır. Erkeklere uzun sakal bırakma zorunluluğu getirilmiştir (Raşid, 2001, s. 39). Bu uygulamalar Afgan halkı arasında tepkiyle karşılanmıştır. Sovyet Rusya, Afganistan'daki mücahit hareketlerin Orta Asya cumhuriyetlerine sıçramasından endişe duyduğu için Taliban'a karşı Kabil yönetimini desteklemiştir. Pakistan, İngiltere, Suudi Arabistan ve Amerika da Sovyet desteğindeki Kabil Hükümetine karşı Taliban'ı siyasi, askerî ve ekonomik açıdan desteklemekteydi. Dolayısıyla Afganistan'da görünürde Taliban-Afgan Hükümeti çatışması yaşanırken perde arkasında bölgede büyük güçlerin savaşı yaşanmaktaydı. Mesut, Taliban'a karşı Kabil'i Sovyetlerin verdiği D-30 havan toplarıyla savunurken, Taliban da Mesud'un birliklerini ve Kabil'i batının verdiği silahlarla vurmaktaydı. Taliban 26 Eylül 1996'da Kabil'i ele geçirdikten sonra 1986-1992 yılları arasında ülkeyi yönetmiş olan Cumhurbaşkanı Necibullah'ı idam etmiştir (Raşid, 2001, s. 59-65). Böylece Afganistan'da 2001'e kadar sürecek olan Taliban Dönemi başlamıştır (Amanov, 2007, s. 263). Taliban, Kabil'in idaresi için altı kişilik bir kurul oluşturmuştur. Dürrani Peştunların egemen olduğu bu kurula hiç Kabilli alınmamıştır. Molla Muhammed Rabbani başkanlığındaki bu kurulda Molla Muhammed Gavs Dışişleri Bakanı, Molla Emir Han Muttaki ile Molla Seyid Gıyaseddin Ağa Haberleşme Bakanı, Molla Abdül Rezzak da Gümrük Bakanı olmuştur.

Molla Muhammed Ömer ise Taliban hareketinin başkanı olarak bütün bakanların üzerinde bir yetkiye sahip olmuştur. Batılı devletlerin desteğini alan Taliban'ın Temmuz 1998'de 11 İranlı diplomatı idam etmesi İran ordusuyla Taliban'ı savaşın eşiğine getirmiştir (Raşid, 2001, s. 103). Ortadoğu ve Yakındoğu'daki çıkar çatışmalarını ve yapay gündemleri kendi lehine çevirmeyi bir gelenek edinen batı, Taliban'ı da bazen destekleyerek kimi zaman da ona karşı bir politika takip ederek bölgedeki nüfuzunu korumanın çabasında olmuştur. Dolayısıyla batılı devletler Taliban'ı Kabil Hükümeti'ne, İran'a ve Rusya'ya karşı paralı asker gibi kullanmaya çalışmıştır. Batılı devletler Afganistan'ı elde tutarak Rusya'nın Yakındoğu ve Ortadoğu'da yayılmasının önüne geçmeye çalışırken İran'ın da güneydoğu istikametinde genişleme politikasını akamete uğratmaya çalışmıştır. Her geçen gün ülkelerin petrole olan ihtiyaçlarının artması ve gazın bir enerji kaynağı olarak çıkarılıp kullanılmaya başlaması Orta Asya, Hazar-Kafkasya ve Ortadoğu'nun kavşak noktasında bulunan Afganistan'ın önemini artırmıştır. Çünkü bu enerji kaynaklarının dünya piyasasına sunulabilmesi için gerek boru hatlarıyla gerekse kara ve demir yoluyla taşınması gerekmektedir. Bu durumda stratejik konuma sahip olan Afganistan'ın öneminin daha da artmasına yol açmıştır (D'Souza, 2011, s. 2; Şeyhanlıoğlu, 2008, s. 74-77). Dolayısıyla Afganistan; günümüzde ticaret, jeostratejik ve enerjipolitik önemini korumaya devam etmektedir.

Amerika'nın Afganistan'ı İşgali

Afganistan'da kendini mücahit olarak tanımlayanlardan biri de Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın yakın dostu Muhammed bin Ladin'in oğlu Usame bin Ladin'dir. Muhammed bin Ladin çok zengin bir iş adamıydı. Ladin, Afgan mücahitlerini maddi-manevi desteklemekteydi. Dolayısıyla Usame bin Ladin'in Afganistan'daki mücadeleye katılma kararı ailesi tarafından da desteklenmiştir. Ladin, 1980'de Suudi Arabistan'dan Peşaver'e geçmiş ve burada Afgan mücahit liderlerle tanışmıştır (Demirel, 2002, s. 89). Ladin, Suudi Arabistan'ın kendisini Afganistan'daki temsilcisi olarak seçtiğini Ruslara karşı savaşmak için Afganistan'a gönderildiğini ifade etmiştir. Ladin, gönüllülerin Pakistanlı ve Amerikalı personeller tarafından eğitildiği yerde ilk kampını kurmuştur. Pakistan'ın Afgan sınırına yakın bir yere yerleşmiş ve orada Afganistan'a mücahit olarak Suudi Krallığından ve dünyanın çeşitli yerlerinden gelen gönüllüleri karşılamıştır. Amerikalılardan gelen silah ve Suudi Arabistan'dan gelen para desteğiyle gönüllü birlikler eğitilip donatılmıştır. Ladin, Suudi Arabistan tarafından Afganistan'a görünürde mücahitleri desteklemek için gönderilmişse de buraya

gönderilmesinin asıl sebebi Afganistan'da Vehhabiliği yaymaktı. Ladin ilerleyen süreçte Suudi Kraliyet ailesine yönelik eleştirilerinden dolayı 1994'te Suudi Arabistan vatandaşlığından çıkarılmıştır. İlerleyen yıllarda Sudan'a geçerek faaliyetlerini buradan yürütmüştür. Ancak Suudi Arabistan'ın baskısı sonucu Sudan yönetimi Ladin'i sınır dışı etmiştir. Bunun üzerine Usame Bin Ladin 1996'da onlarca Arap savaşçı, koruma görevlisi, eşleri ve 13 çocuğundan oluşan ailesiyle birlikte kiralık bir uçakla Afganistan'a geri dönmüştür (Demirel, 2002, s. 91). 1996'da Suudi Arabistan'ı işgal ettiklerinden dolayı Amerika'ya karşı cihad ilan etmiştir. Bundan sonra Ladin, Molla Muhammed Ömer ile daha yakın ilişkiler kurmuş, 1997'de Kandahar'a geçerek Taliban'ın koruyuculuğu altına girmiştir. Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA), Afganistan'da Ladin'i yakalamak için bir operasyon başlatmış; fakat bu operasyonda başarılı olamamıştır (Demirel, 2002, s. 91). Bu süreçte Mesut, Karzai'yi de yanına alarak Taliban'a karşı batının özellikle Amerika'nın desteğini sağlamaya çalışmıştır. Bu gelişme tam da Amerika'nın istediği bir durumu ortaya çıkarmıştır (Coll, 2005, s. 615-617). Bu süreçten sonra Afganistan'daki örgütler, İngilizlerin SAS komandolarının desteğiyle Amerika'nın Delta Force, Task Force ve Yeşil Bereliler özel kuvvetlerinin operasyonlarına maruz kalmışlardır (Uslubaş, 2007, s. 77). Bu gelişmeler Peştunlarda ve birçok grupta, Karzai'nin dış çıkarları temsil eden bir devlet başkanı olduğu algısı oluşmasına yol açmıştır (Barry and Greene, 2009, s. 25). Ladin, Ortadoğu'daki bütün Müslümanlara cihat çağrısı yaparak Suudi kraliyet ailesini ve Amerika'yı hedef almıştır. Amerika'nın 1998'de Irak'a yaptığı hava saldırısı Ladin'in Amerika ve İngiltere'ye karşı Müslümanları örgütlemesini hızlandırmıştır. Amerika, Usame Bin Ladin sempatizanlarını 7 Ağustos 1998'de Kenya ve Tanzanya'daki Amerika büyükelçiliklerini havaya uçurup 220'den fazla kişinin ölümüne ve 4.500 kişinin de yaralanmasına yol açmakla suçlamıştır. Bu gelişmeler üzerine Amerika, 20 Ağustos 1998'de Usame Bin Ladin'in Afganistan'ın kuzeydoğusundaki eğitim kamplarına füze saldırısı düzenlemiştir. Atılan onlarca füze sonucunda yirmiden fazla kişi ölmüş otuzdan fazla kişi de yaralanmıştır. Saldırı sırasında kamplarda bulunan Ladin sağ kurtulmayı başarmıştır (Raşid, 2001, s. 103). Bu gelişmeler üzerine Amerika'nın Suudi yetkililer üzerindeki baskısı artmıştır. Bu gelişmelerden sonra Suudi Arabistan yetkilisi Prens Turki el-Faysal, Kandahar'a giderek burada Taliban Lideri Molla Ömer ile görüşüp Ladin'i teslim etmesi konusunda onu ikna etmeye

çalışmıştır (Amanov, 2007, s. 264; Demirel, 2002, s. 95). Ancak Molla Ömer, Suudi Arabistan asıllı Usame Bin Ladin'in kendilerinin misafiri olduğunu ve Amerika'nın saldırısını kınadığını bildirmiştir (Raşid, 2001, s. 103). Bunun üzerine bir zamanlar Rusya'ya karşı desteklenen Taliban Amerika'nın hedefine girmeye başlamıştır.

Amerika, Soğuk Savaş süreciyle beraber Avrasya ve doğuda yükselişe geçen Rusya ve Çin'i bir tehdit olarak algılamaya başlamıştır. Rusya ve Çin'in çabalarıyla Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın da içinde bulunduğu Şanghay İşbirliği Örgütü'nün diğer ülkeleri de kapsayacak şekilde genişleme politikası gütmesi Amerika'yı telaşlandırmıştır. Rusya ve Çin'in yayılma sahalarını genişletme düşüncesinin farkında olan Amerika, Afganistan'da nüfuz ve askerî üs elde ederek Rusya ve Çin'in yayılmasını engellemeyi planlamıştır. İran'ı da nükleer bir tehdit olarak gören Amerika bu ülkeyi de doğudan kuşatmayı düşünmüştür. Amerika Afganistan'da askerî güç bulundurarak amacına daha kolay ulaşabilecekti (Gökırmak, 2011, s. 12). Bu plan çerçevesinde Afganistan'daki gelişmeleri lehine çevirmek için bu ülkedeki unsurları askerî açıdan desteklemiştir. Nitekim Sovyet-Afgan savaşı sırasında Amerika Taliban'a aralarında füzelerin de bulunduğu çok sayıda silah yardımıyla bulunmuştur. Bu dönemde askerlerin bir bölümü Pakistan Gizli Servisi ISI ve Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı CIA tarafından eğitilmiştir. Suudi Arabistan'da Pakistan ve Amerika gibi Taliban'a siyasi ve askerî destek vermiştir. Ancak Sovyetler Birliği Afganistan'dan çekildikten sonra Amerika Taliban'a verdiği bu silahları tekrar almak için Afganistan'a operasyon düzenlemiş ancak bunda başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Amerika, Taliban'ın Amerika'daki varlıklarını dondurmıştır (Waldman, 2010, s. 12-14; Demirel, 2002, s. 55-81). Aslında El-Kaide 1980'lerin sonunda batılı devletler tarafından Rusya'nın Afganistan'ı işgaline karşı desteklenen bir örgüttü. 1987'de Sovyet Rusya'nın Afganistan'dan çekilmesinden sonra batılı güçler artık El-Kaide'nin desteklenmesinin bir anlamı kalmadığına kanaat getirmişlerdir (Kiren, 2012, s. 89). Usame Bin Ladin'in Amerika'yı hedef alması da batının oklarının Taliban'a, Ladin'e ve El-Kaideye çevrilmesine yol açmıştır.

Amerikan Ulusal Güvenlik Dairesi 2001 Mayıs ve Temmuz aylarında muhtemel bir El-Kaide saldırısından bahseden 33 telefon görüşmesi yapıldığını saptamıştır (Coll, 2005, s. 619). Bu gelişmelerden sonra 11 Eylül 2001'de New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Washington'daki Amerikan Savunma Bakanlığı'na (Pentagon) saldırı düzenlenmiştir (Amanov, 2007, s. 243). Amerika bu saldırıdan, daha önce

Amerika'yı vurmakla tehdit eden Usame Bin Ladin ve El-Kaide örgütünü sorumlu tutmuştur. Ancak Ladin 1998'de Kenya ve Tanzanya'daki saldırılarla ve 11 Eylül saldırılarıyla hiçbir ilgisinin olmadığını bildirmiştir (Kiren, 2012, s. 89). Ancak Amerika, 11 Eylül saldırılarını gerekçe göstererek Usame Bin Ladin'in o sıralar yaşadığı Afganistan'a saldırmıştır. Amerika bölgede kara savaşlarından ziyade ülkeyi havadan bombardımana tutmuştur. Hava bombardımanı ile zayıflatılan Taliban, Amerika'nın desteğindeki muhalif gruplar tarafından bertaraf edilmeye çalışılmıştır (Mansfield, 2012, s. 543; Gerger, 2006, s. 484). Amerika'nın saldırısından sonra Afganistan'ın kontrolü tamamen muhalif grupların eline geçmiştir. Bu saldırılarda binlerce Taliban üyesi ölmüş, on binlercesi de yaralanmış ve teslim olmuştur. Müttefiklerin neredeyse Afganistan'ın tamamını ele geçirmesi üzerine Aralık 2001'de Almanya'da yapılan toplantıdan sonra Afganistan'da Hamid Karzai liderliğinde yeni bir Afganistan Hükümeti kurulmuştur. Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai, yerel güçlerin silahlarının toplanması ve ulusal ordunun kurulması için dört komisyon oluşturmuştur. Silahsızlanma komisyonu başkanlığına Hizb-i Vahdet Partisi Başkanı Abdulkerim Halili, Bütünleşme Komisyonu Başkanlığı'na da Savunma Bakan Vekili Attikullah Barlai getirilmiştir. Orduya Asker Alma ve Eğitim Komisyonu Başkanlığı'na da Rahim Vardak ve Gülrazak Han getirilmiştir. Afganistan'daki bütün etnik gruplardan yetmiş bin asker alınarak ulusal ordu kurulmuştur (Demirel, 2002, s. 45-82). Bu arada Karzai'nin güvenliği de Amerika'nın "Ben Corporation" güvenlik şirketi tarafından sağlanmıştır (Uslubaş, 2007, s. 78-91). Afganistan'da bir zamanlar Sovyet Rusya'nın desteklediği Kabil Hükümeti'ne karşı Taliban'ı destekleyen Amerika şimdi de Taliban'a karşı Kabil yönetimini desteklemeye başlamıştır.

Molla Ömer 2002'de toparlanma sürecine girerek 22 kişilik şura grubunu değiştirmiş ve Helmand merkezli 12 kişilik yeni bir lider kadrosu oluşturmuştur. Molla Ömer, El-Kaide'den destek almasının yanı sıra Hikmetyar ile arasındaki husumeti gidererek Taliban'ın gücünün 2005'te daha da artmasını sağlamıştır. Böylece toparlanan Taliban 2006'da koalisyona karşı saldırı sayısını ayda altı yüze çıkarmıştır. Bunun üzerine NATO Afganistan'daki asker sayısını 6500'den 35000'e çıkartmasına rağmen bir sonuç elde edememiştir. Koalisyon birlikleri Afganistan'da 2007'ye kadar 517 kayıp vermiştir (Uslubaş, 2007, s. 78-91). İspanya ile İtalya'nın sorumluluğundaki batı bölgesinde koalisyon güçlerine karşı

saldırıları son derece az iken Amerika ve İngiltere'nin sorumluluğundaki Peştunların ağırlıkta olduğu Pakistan sınırındaki güney bölgelerde İngiltere ve Amerikalılara karşı sürekli eylemler düzenlenmiştir. Buralarda şehir merkezlerinde dahi NATO birlikleri kontrol sağlayamamıştır. Amerikan Millî İstihbarat Kurumu Başkanı J. Negroponte 2007'de yaptığı açıklamada Taliban'ın yükselişe geçtiğini ve Afganistan'da her geçen gün durumun kontrol edilemeyecek boyutlara geldiğini bildirmiştir. Hizbul İslami Grubun lideri Hikmetyar, Afganistan'ın Sovyet işgalinden kurtarıldığı gibi Amerikan işgalinden de kurtarılması için mücadeleye devam edeceklerini bildirmiştir. Amerika ülkede Taliban'ın gücünü kırmak için bölgesel saldırılar düzenlemiştir. Bu saldırılar sonucu her yıl yaklaşık sekiz bin sivil Afgan hayatını kaybetmiştir (Uslubaş, 2007, s. 78-91). George W. Bush'un talimatıyla Afganistan'ı işgal eden Amerikan güçleri ülkeyi işgalden on yıl sonra yani Mayıs 2011'de Usame Bin Ladin'e bir operasyon düzenleyerek sözde 11 Eylül saldırısının baş sorumlusunu öldürmüştür. Böylece Suudi Arabistan, Amerika ve Afganistan üçgeninde hayali karakter vasfına büründürülen Ladin sadece kendisinin, Amerika'nın ve Suudi Arabistan'ın bildiği sırlarla birlikte ortadan kaldırmıştır (Sotniçenko, 2012, s. 373). Ladin'i ortadan kaldırdığı gibi Taliban'ı da ortadan kaldırmak isteyen Amerika'nın yaptığı operasyonlar bir sonuç vermemiştir. Bu operasyonlar Afgan halkının acısını artırmaktan başka bir işe yaramamıştır.

Sonuç

Bu çalışmada elde edilen bilgiler doğrultusunda Afganistan'ın bugünkü sınırının Afgan halkının ve devletinin bilgisi dışında hazırlanmış olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim günümüzde de geçerliliğini koruyan Batı Türkistan ile Afganistan arasındaki sınır 1885'te İngiltere ile Rusya arasında yapılan anlaşmayla belirlenmiştir. Afganistan ve Pakistan arasındaki sınır da 1893'te yine İngiltere ve Rusya arasında yapılan anlaşmaya göre belirlenmiştir. Aslında bu sınır tespitlerinde İngiltere ve Rusya kendi nüfuz alanlarını belirlemiştir. Bu sınır tespitlerinde Afganistan halkının siyasi, ekonomik, kültürel ve millî menfaatlerinin gözetilmediği açıkça ortadadır. Gerek Afganistan ile Pakistan, gerekse Pakistan ile Hindistan arasında süregelmekte olan sınır tartışmaları ve problemleri emperyalist devletlerin bölgeye saçtığı nifak tohumlarıdır. Çünkü bölgede yaşanabilecek her çatışma emperyalist devletlere bölgeye müdahale etme fırsatı verecektir. Emperyalist devletler bu yolu açık tutmak için bölgede ileride yaşanabilecek ihtilaflara daima kapı aralamışlardır. Bu durum karşısında Afganistan dâhil bölge devletlerinin bu oyuna gelmeyerek

birbirlerinin siyasi, millî, ekonomik, kültürel ve dinî değerlerine saygı duyması gerekmektedir. Bu değerler çerçevesinde bölge halklarının kendi aralarında yaşadığı çatışmalar Taliban ve Ladin örneğinde olduğu gibi dışarıdan müdahaleye zemin hazırlayacaktır. Nitekim ilk etapta Amerika, Suudi Arabistan ve Pakistan; Afganistan'da Taliban'ı destekleyerek kendilerine karşı kuzey, kuzeydoğu ve kuzeybatı'dan gelebilecek tehditleri engellemeyi amaçlamıştır. Ancak Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çekilmesiyle Taliban'ın askerî gücü kırılmaya çalışılmıştır. Amerika'ya yapılan 11 Eylül saldırıları da Amerika'nın Afganistan'ı işgali için bir fırsat olarak görülmüştür. 2001'de Afganistan'ı işgale girişen Amerika, bölgede NATO'nun askerî gücünü de kendi siyasi, askerî ve ekonomik çıkarı için kullanmaya çalışmıştır. Afganistan'ı işgal ederek ülkede kendine yakın bir yönetim kuran Amerika, burada istediği başarıyı elde edemeyince Ağustos 2021'de Afganistan işgalini sonlandırmak durumunda kalmıştır (Thomas andMcInnis, 2021, s. 9). Amerika bölgeden askerini çekerken geride siyasi, askerî ve ekonomik sistemi çökmüş bir ülke bırakmıştır (Sanati, 2011, s. 95). Bu süreçten sonraki Afganistan ve Afgan halkı Taliban'ın idaresine ve insafına bırakılmıştır.

Birçok etnik unsurun birlikte yaşadığı bir coğrafya olan Afganistan'da halklar arasındaki siyasi nüfuz çatışmaları gerek içten gerekse dışarıdan desteklenen kışkırtmalarla hâlen devam etmektedir. Tarih boyunca pek çok devletin istilasına uğramış olan Afganistan, günümüzde de dış müdahalelere sahne olmaktadır. Yakınoğu, Uzakdoğu, Ortadoğu, Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'nin merkezinde yer alan Afganistan stratejik konumundan dolayı büyük devletlerin odağındaki siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın yaşandığı bir coğrafyaya dönmüştür. Büyük devletlerin burada nüfuzlarını kurma politikaları sonucu ülkede düzen ve asayiş bozulmuş ekonomik yapı, eğitim ve sağlık sistemi çökmüştür. Kötü yaşam koşulları, açlık ve salgın hastalıklar başta olmak üzere temel insani yaşam haklarından mahrum kalan Afgan halkı ülkeden göç etmeye mahkûm edilmiştir. Afgan halkı daha çok Pakistan, Tacikistan, İran ve Türkiye'ye göç ederek daha iyi bir yaşam sürmek için vatanlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Farklı zamanlarda farklı devletlerin işgaline maruz kalan Afgan halkı daha iyi bir yaşam için çevre ülkelere ve Avrupa'ya göç etmektedir. Çevre ülkeler zor durumda olan bu insanlara vicdani sorumluluk çerçevesinde yardıma bulunurken derme-çatma kayıklarla Akdeniz'i geçerek Avrupa kıyılarına çıkmak isteyen yüz binlerce mülteci Avrupa'ya

alınmayarak açlığa, susuzluğa, sıcağa, soğuğa hatta ölüme mahkûm edilmektedir.

Tarihsel süreçte Rusya, İngiltere ve Amerika kendi emperyalist politikalarını gerçekleştirmek için Afganistan'ı bir üs olarak görürken Türkler gerek Osmanlı Devleti gerekse Türkiye Cumhuriyeti sürecinde Müslüman Afgan halkının siyasi ve ekonomik refahının artırılmasına yönelik çalışmıştır. Türkiye, Afganistan'ın kaynaklarının ticari ve ekonomik potansiyelinin öncelikle Afgan halkı tarafından kullanılması taraftarıdır. Türkiye, büyük devletlerden bu ülke üzerindeki emperyalist ellerini çekmelerini isterken, Afgan halkından da kendi aralarındaki farklılıkları bir kenara bırakarak demokratik ve tam bağımsız bir Afganistan oluşturmalarını beklemektedir. Türkiye, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Afganistan'ın siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmesine katkı sunmaya hazırdır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- BCA, 30-18-1-2 48/62/11 (24.09.1934).
BCA, 30-18-1-1 29/38/4 (03.06.1928).
BCA, 30-18-1-1 20/57/16 (08.09.1926).
BOA. A.DVN.NMH. 37/7 (29.03.1915).
BOA, DH. EUM.7.Şb 2/54 (21.12.1914).
BOA, HR.SYS. 5/14 (31.05.1905).
BOA, Y..PRK.AZN 11/15 (18.02.1895).
BOA, Y..EE..KP 1/96 (28.09.1886).
BOA, Y..PRK.NMH 2/20 (7 Haziran 1878).
BOA, HR.SYS. 4/26 (06.05.1867).
TDK (Türk Diplomatik Arşivi), 500/ 8235/53972/6(25.07.1931).
TDK (Türk Diplomatik Arşivi), 500/ 8166/ 52747/ 2 (12. 12. 1921).

Tetkik Eserler

- Amanov, Ş. (2007). *ABD'nin Orta Asya politikaları*. İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.
Armaoğlu, F. (2018). *20. yüzyıl siyasi tarihi 1914-1995*. İstanbul: Kronik Kitap.
Armaoğlu, F. (1983). *20. yüzyıl siyasi tarihi 1914-1980*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Atatürk, M. K. (2006). *Atatürk'ün tamim telgraf ve beyannameleri IV*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
Atatürk, M. K. (1997). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri I-III*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

- Avcıoğlu, D. (1989). *Milli kurtuluş tarihi*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydın, A. (2010). *Afganistan'da Taliban hareketinin ortaya çıkışı ve mezhebi görüşleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Balcıoğlu, M. (2006). Cumhuriyet dönemi Türk dış politikası. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II* (Ed. H. Tosun). içinde (s. 411-519). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Barry C. L. and Greene, S. R. (2009). What democracy for Afghanistan?. Washington : Center for Technology and National Security Policy National Defense University.
- Batoor, Q. F. (2018). Afganistan'da cumhuriyetin kuruluşu. *Anasay*, 5, 13-33.
- Brezinski, Z. (1999). Büyük güçlerin kaderini belirleyen coğrafya-Avrasya II. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 30, 112-117.
- Cebesoy, A. F. (2002). *Moskova hatıraları: Milli mücadele ve Bolşevik Rusya*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Coll, S. (2005). *Hayalet savaşları*.(Çev. Enver Günsel). İstanbul: Truva Yayınları.
- Çınarlı, Ö. (2012). Afganistan'ın etnik yapısı. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 74-84.
- Demirel, E. (2002). *Afganistan: Taliban, El-Kaide-Ladin ve paylaşılmayan ülke*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- D'Souza, S. M. (2011). *Indian, Afghanistanandthe –Endgame? ISAS Institute of South AsianStudies*, 124, 1-28.
- Fazlı, M. (2006). *Afganistan'da bir Türk: Mısır sürgününden Afgan reformuna*. (Çev. Kenan Karabulut). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gerger, H. (2006). *ABD, Ortadoğu, Türkiye*. İstanbul: Ceylan Yayınları.
- Gökırmak, M. (2011). Afganistan: Bölgesel rekabet ve yeni açılımlar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 7(13), 7-42.
- Hajıyaralı, F. (2011). *Afganistan'ın etnik yapısı ve kimlik sorunu*. Yayımlanmamış yüksek Lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Kalafat, Y. K. (1994). *Kuzey Afganistan Türkleri ve karşılaştırmalı halk inançları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

- Kiren, A. (2012). *Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasında Türkiye'nin rolü (2001-2011)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Knyazev, A. (2011). Avrasya'nın büyük güçlerinin mevcut Afganistan politikaları: Rusya, Çin, Hindistan ve İran. *Ortadoğu Analiz Dergisi*,3(31-32), 74-82.
- Mansfield, P. (2012). *Ortadoğu tarihi*.(Çev. Ümit Hüsrev Yolsal). İstanbul: Say Yayınları.
- Mardan, M. (2020). Rus üslerine ev sahipliği yapan ülkelerdeki krizlere Rusya'nın askeri müdahaleleri. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*,22(1), 108-128.
- Özcan, A. (1997). *Pan-İslamizm; Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*. Ankara: İsam Yayınları.
- Raşid, A. (2001). *Taliban: İslamiyet, petrol ve Orta Asya'da yeni büyük oyun*. (Çev. Osman Akınbay). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Sanati, R. (2011). Transitioning Afghanistan in the post-withdrawalera: Setting the stage for a stable political order. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*,10(1), 93-114.
- Saray, M. (2002). *Afganistan ve Türkler*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Sotniçenko, A. A. (2012). Afganistan işbirliği alanı mı, yoksa paylaşılamayan elma mıdır?. (Çev. Raşid Tacibayev). *Bölgesel ve küresel politikalarda Orta Asya* (ed. M. S. Kafkasyalı) içinde (s. 372-395). Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Şimşir, B. N. (1993). *Atatürk ve yabancı devlet başkanları: Afganistan-Çin*. C.1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2008). 18. yüzyıldan günümüze kadar Afganistan'ın jeostratejik önemi. *Avrasya Etüdleri*,34(2), 22-43.
- Thomas, C. and McInnis, K. (2021). When and why did the U.S. military with drawal begin?. *U. S. Military with drawal and Taliban takeover in Afghanistan: frequently asked questions*. (s. 6-9). Washington: Congressional Research Service.
- Topur, T. (2004). *Dipsiz kuyu Ortadoğu ve Türkiye*. İstanbul: IQ Kültürsanat Yayınları.
- Türkman, S. (2007). *ABD, Ortadoğu ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Uçarol, R. (2006). *Siyasi tarih (1789-2001)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Uslubaş, F. (2007). *Kaos imparatorluğu ve Türkiye*. Ankara: Kum Saati Yayınları.

Waldman, M. (2010). The sun in the sky: The relationship between Pakistan's ISI and Afghan insurgents. *Crisis States Research Centre*, 18, 1-28.

Waylet, B. ve Jack, E. (2004). *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu*. (Çev. Vedat Atila). İstanbul: Çivi Yazıları.

**From XIX. Century to the Present in the Shadow of İmperialism
Afghanistan**

Extended Summary

Geographically located at the junction of Central Asia, the Middle East, and South Asia, Afghanistan borders Turkmenistan, Uzbekistan, and Tajikistan to the north, China to the east, Pakistan to the southeast, and Iran to the west. Afghanistan, located on ancient trade and migration routes, is made up of various tribes and ethnic groups, which has prevented the region from forming political unity. In the fourth century BC, the Macedonian king Alexander the Great conquered Afghanistan for the first time. In the centuries since, the region has been occupied by Persians, Arabs, Mongols, Russians, British, and then by Russians and the United States. In the middle of the 19th century, while British expansionism, which started in India, manifested itself in the south of Afghanistan, Russian expansionism emerged in the north. British influence began to be effective in Afghanistan from 1880 onwards. In the 20th century, Afghanistan gradually separated from British rule and entered a phase of conflict with Pakistan. In this environment of conflict and turmoil, millions of Afghans left their country and became refugees. Afghanistan had to fight the British Empire in the east and the Russians in the north from the 16th to the 20th centuries. Russia, which regarded Central Asia as its sphere of influence, saw Afghanistan as an outpost against the United Kingdom, and this irritated the UK. The United Kingdom desired to dominate and settle in Afghanistan in order to obstruct Russia. Recognizing that it could not control the region militarily, the United Kingdom attempted to exert control through political and economic maneuverings carried out via Afghan administrators. Nevertheless, Afghanistan gained independence from the UK in 1919. Türkiye supported Afghanistan's struggle for independence and sovereignty at every step. This independence, however, did not last long, and the country was invaded by Russia in 1979. Afghanistan remained under Soviet Russia's occupation until 1989. Soviet Russia had to withdraw its troops from Afghanistan on February 15, 1989, unable to withstand the country's struggle for independence any longer. During the Cold War, the battle for influence in Afghanistan was fought between Soviet Russia and the United States. America, China, and Arab states helped the Afghan mujahideen fight Russia with money, weapons, and equipment. With this external assistance, more than 1.5 million Afghans died in the fight against Russia until the Soviet withdrawal from the region in 1989. Following the Soviet withdrawal, a mujahideen group known as the Taliban (Students of Islam) emerged. Islam, which united Afghanistan's tribes with differing political views, was the most powerful force that enabled the Russians to withdraw from the region. The Afghan people's resistance to the invaders resulted in Russia's withdrawal from the country. After 1989, turmoil and conflicts continued in the country. Various powers attempted to fill this power vacuum. As a result, the principle became a battleground where power dynamics

clashed. In 1995, Taliban took power and began a bloody conflict with its opponents. In an attempt to capitalize on Russia's withdrawal from the region and the power vacuum in Afghanistan, the United States began to look for new opportunities. Finally, on September 11, 2001, a passenger plane crashed into the World Trade Center in New York, the US capital, paving the way for the American invasion of Afghanistan. The United States, which had for centuries supported organizations in countries around the world for its own benefit through spying, blamed these events on Osama Bin Laden, a Saudi Arabian national who lived and organized in Afghanistan. The United States invaded Afghanistan in 2001, accusing the Taliban regime of protecting Osama Bin Laden. Thousands of Afghan civilians were killed as a result of the invasion, as were many American soldiers. In order to avoid further attrition in Afghanistan, America was forced to withdraw its troops in 2021. As the United States withdrew its troops from the region, it left behind a country whose political, military, and economic systems had all failed. With the American withdrawal from the region, Afghanistan fell back under Taliban control. Depending on the developments in the historical process, Afghanistan, which is located at the center of the Near East, Far East, Middle East, Indian Ocean, and the Persian Gulf, has turned into a location of political and economic instability in the focus of great powers due to its strategic location. Presently, Afghanistan is seen as a country that must be controlled to ensure the governance and transportation of Asia's energy resources in order to meet the energy needs of the great powers. As a result of the policies of the great states to establish their influence here, law and public order have been disrupted in the country, and the economic structure, education, and health system have collapsed. Afghans were forced to flee the country after being denied basic human rights to life, including poor living conditions, hunger, and epidemics. Afghans were forced to flee their country in search of a better life in Pakistan, Tajikistan, Iran, and Türkiye. While neighboring countries aid these people in difficult situations within the framework of conscientious responsibility, thousands of refugees attempting to cross the Mediterranean Sea in makeshift boats to the shores of Europe are still barred entry, condemning them to hunger, thirst, heat, cold, and even death. While Russia, the United Kingdom, and the United States have historically used Afghanistan as a base to carry out their imperialist policies, Turks, both during the Ottoman Empire and the Republic of Türkiye, have attempted to improve the humanitarian, political, military, and economic well-being of the Afghan people. Turkey is in favor of the Afghan people using Afghanistan's resources to their fullest commercial and financial potential. While Türkiye requests that the great powers withdraw their imperialist influence in Afghanistan, it also expects the Afghan people to put aside their differences and work together to create a democratic and fully independent Afghanistan. Türkiye is ready to contribute to Afghanistan's political, financial, and social development today, as it has in the past.